

**"ילדים בסיכוי -
המועצה לילד החוסה" (ע"ר)**

"גשר לעצמאות":

**ממצאי ראיונות מעקב
אחר 25 מבוגרי התוכנית**

טליה טיירי, עדנה גלבוצקי, פרופ' שמעון שפירו

ינואר 2014

תוכנית "גשר לעצמאות" היא מיזם משותף לעמותת "ילדים בסיכוי" ולמשרד הרווחה השירותים החברתיים, האגף לנוער, צעירים ושירותי תקון השרות למתבגרים צעירות וצעירים.

שותפים לדרך בעבר ובהווה: המינהל לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, השירות לילד ולנוער במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי, ג'וינט ישראל, תב"ת, אשלים, קרן גנדי, הקרן לידידות, קרן גלנקור, פדרציית דטרויט/ קרן גרצמן, בית דוד (קורט לנדרוי), מור מיתאר בע"מ, קרן מתנה, חברת הכבלים YES, בזק, סנדיסק, העמותה הישראלית לילדות טובה יותר, כלל חברה לביטוח.

עמותת למרחב, האגודה להתנדבות, אור שלום, פנימיית אחוזת שרה, אולפנת דולב, פנימיית העוגן הקהילתי, פנימיית אהבה, כפר הנוער ניר העמק, פנימיית אומן עפולה, פנימיית תלפיות, האגודה למען החיל.

מחקר זה הוא פרי יוזמתה של עמותת "ילדים בסיכוי" ומטרתו לשפר את השירות לצעירי התכנית.

תקציר

דו"ח זה מסכם ממצאי ראיונות עם 25 בוגרי פנימיות ואומנה, 15 צעירות ו-10 צעירים, שהשתתפו בתוכנית "גשר לעצמאות" וגרו בדירות של התוכנית בשנים 2008-2012. מטרת הראיונות הייתה לעמוד על מציאות חייהם של הבוגרים כיום, ולקבל מהם משוב על התוכנית. 25 הצעירים שאותו הסכימו להתראיין הם לא מדגם שמייצג במדויק את כלל בוגרי התוכנית, אך ההבדלים בין המאפיינים שלהם לבין אלה של בוגרים שלא רואיינו נמצאו קטנים. נחוץ לזכור שמקצת המרואיינים סיימו את שהותם בדירות לפני מספר שנים, ומאז חלו שינויים בדרכי הפעלת התוכנית. על אף כל זאת ניתן ללמוד מהממצאים על הישגי התוכנית, והבעיות שעמן היא ממשיכה להתמודד.

שביעות רצון מהתוכנית בכללה, וממלוי הדירות: מרבית הצעירים הביעו שביעות רצון מהשתתפותם בתוכנית. לדבריהם התוכנית עזרה להם להסתדר באופן עצמאי ולהתקדם בחיים. צוין בעיקר סיוע בנושאי השירות הצבאי והלאומי וגם, אם כי קצת פחות, בנושאי לימודים ועבודה. מרבית הצעירים היו מרוצים מהליווי על ידי סגל התוכנית. הם ייחסו למלווים זמינות, רצון לעזור והתייחסות מכבדת. מקצת המרואיינים ציינו את המשך הקשר התומך גם לאחר סיום שהותם בדירה. ההערכה החיובית הייתה להיבטים הרגשיים של הליווי וגם, אם כי קצת פחות, לסיוע האינסטרומנטלי.

שביעות רצון מהמגורים בדירות: בנושא זה התמונה מעורבת. 13 מבין 25 המרואיינים הגדירו את חווית המגורים בדירות כטובה מאד או טובה. שבעה הגדירו אותה כ"די טובה", ואילו 5 הגדירו אותה כרעה עד רעה מאד. מקצת המרואיינים תיארו את המגורים בדירות כחוויה מאתגרת, בגלל אי שמירת כללים וחוסר התחשבות מצד חבריהם לדירה. היו שטענו שצוות התוכנית לא היה מודע מספיק למתרחש בדירות, ולא שלט בנעשה בהן. מאידך היו גם כאלה שהתלוננו על כללים נוקשים מדי.

צבא ושירות לאומי: כל המרואיינים למעט אחת שרתו בצה"ל או בשירות אזרחי במהלך מגוריהם בדירות, וכמעט כולם הגדירו את השירות כחוויה חיובית ומעשירה, שנתנה להם כלים להמשך הדרך.

את **היציאה מהדירה** תפסו מרבית המרואיינים כמשבר, שמונה מהם הגדירו אותו כמשבר חריף ומתמשך, ושמונה כמשבר בינוני. הסיבות העיקריות להגדרת היציאה כמשבר היו קושי כלכלי וניתוק מתמיכה חומרית ורגשית. תשעה מהם סיפרו על קושי במציאת מקום מגורים בעת היציאה מהדירה, ו-14 סיפרו שבמהלך התקופה שחלפה מאז היציאה היה מצב שלא היה להם מקום לגור בו. מרבית המרואיינים גרו במהלך התקופה בשניים עד ששה מקומות שונים. בזמן הראיון גרו 13 בשכירות בשוק החופשי, לבד או עם שותפים. 5 גרו במגורים לחילים משוחררים, 4 עם בן או בת זוג. כאשר נזקקו לעזרה במציאת מקום מגורים הגורם המסייע העיקרי הייתה התוכנית.

לימודים, עבודה והכנסה: 11 מהמרואיינים למדו בעת שהותם בתוכנית (לימודי מקצוע או הכנה ללימודים אקדמיים). מרבית המרואיינים שואפים ללמוד, אך לא כולם מצליחים לממש שאיפה זאת. הקושי העיקרי שמפריע למימוש השאיפה הוא קושי כלכלי - הכנסה נמוכה מעבודה שבקושי מכסה צרכים שוטפים. רובם עובדים בעבודות זמניות, ושכרם נמוך. כמחצית מהמרואיינים מגדירים את מצבם הכלכלי כקשה עד קשה מאד, ויש ביניהם כאלה שאינם מצליחים לענות על צרכים בסיסיים ביותר כמו תזונה נכונה, טיפולי שיניים וכדומה.

בריאות, חברה ופנאי: מרבית המרואיינים מגדירים את מצב בריאותם כטוב עד טוב מאד. מאידך רק מעטים שבעי רצון ממספר החברים שלהם, ורק 12 נמצאים במערכת יחסית זוגית. כמחצית ציינו שאינם יוצאים לבילויים מכל סוג שהוא, במקרים רבים בגלל חסרון כיס. מרביתם ללא קשר עם גורם מסייע כלשהו, אך אלו שנמצאים בקשר עם גורם מסייע ציינו בעיקר את התוכנית. לאור כל זאת לא ייפלא ששביעות הרצון שלהם מהחיים בינונית. שש צעירות וצעיר אחד הגדירו עצמם כלא מרצים מהחיים.

הצעות והמלצות של המרואיינים לשיפורים בתוכנית, כללו הקניית כישורי חיים בעת השהות בדירות, יציאה הדרגתית, ובעיקר המשך קשר ותמיכה של המלווים לאחר היציאה מהתוכנית, כולל המשך של תמיכה כלכלית וסיוע בתחומי חיים שונים.

מסקנות: בגדול, התוכנית עונה על צרכי הצעירים שמשתתפים בה, וזוכה להערכה חיובית. רבים מהם רואים את התוכנית ככן שילוח לחיים כבוגרים עצמאיים. יחד עם זאת, נחוץ להתייחס למצוקה הכלכלית של מקצת הבוגרים, לקושי שלהם לנהל חיים בריאים ומספקים, ולתחושת הבדידות של כמה מהבוגרים. יש מקום לבדיקת שלבי היציאה מהדירה, ונהלי הליווי בהמשך. באשר לניהול הדירות, הקושי שנחוה על ידי מקצת הצעירים בדירות מחייב חשיבה מחודשת על דרכים להבטיח שמירה על נורמות של חיים משותפים, בלי לפגום בעצמאות של הבוגרים.

תוכן העניינים

מבוא -	עמ' 6
שיטה -	עמ' 7
הערכת התוכנית -	עמ' 10
הערכת הליווי -	עמ' 14
הערכת המגורים -	עמ' 18
משבר עזיבה -	עמ' 19
שירות צבאי ואזרחי -	עמ' 21
דיוור -	עמ' 23
רכישת השכלה -	עמ' 26
תעסוקה בשכר -	עמ' 28
מצב כלכלי -	עמ' 31
מצב בריאות -	עמ' 33
מערכות יחסים -	עמ' 35
קשר עם גורם מסייע פורמאלי	עמ' 38
כישורי חיים -	עמ' 39
פנאי -	עמ' 40
שביעות רצון מהחיים -	עמ' 42
אופטימיות וביטחון באשר לעתיד -	עמ' 43
המלצות לתקופת היציאה -	עמ' 44
המלצות לסיוע לצעירים -	עמ' 45
סיכום ודיון -	עמ' 47

מבוא

מזה שבע שנים מפעילה עמותת "ילדים בסיכוי" את תוכנית גשר לעצמאות. התוכנית נותנת מענה לבוגרי פנימיות, כפרי נוער ומשפחות אומנה חסרי עורף משפחתי, אלה שאין להם בית לחזור אליו כאשר מסתיימת שהותם בפנימייה. התוכנית קולטת צעירים שרמת תפקודם מאפשרת מגורים עצמאיים, או לפחות עצמאיים למחצה, בקהילה. התוכנית מציעה לצעירים אלה קורת גג ותמיכה של מלווה למשך השירות הצבאי או האזרחי, ולתקופה של עד 18 חודשים לפני ואחרי השרות. התוכנית גם נענית לצרכים נוספים של הצעירים, כמו סיוע כלכלי בעת מצוקה, מלגות ללימודים, הכוונה בנושאי לימודים ותעסוקה, הפנייה ותמיכה בטיפולם רפואיים ונפשיים, תיווך עם שירותי רווחה, בריאות, חינוך, תעסוקה ודיוור, גיבוי ותיווך במהלך השירות הצבאי או האזרחי, ועוד. כל זאת תוך מאמץ לשמור על עצמאות מירבית של משתתפי התוכנית ולכבד את זכותם להגדרה עצמית ולפרטיות, תוך התחשבות בצרכי הזולת.

התוכנית הוקמה בשיתוף עם קרנות, עמותות וגורמי שלטון, ביניהם אשלים, תב"ת, הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי, קרן גנדיר, המינהל לחינוך התיישבותי, השירות לילד ולנוער, ועוד. מזה שנתיים התוכנית מופעלת כמיזם משותף של העמותה עם השרות לצעירים וצעירות של משרד הרווחה, על בסיס של מציגה בין הקצאת המשרד מתקציבו לבין גיוס כספים על ידי העמותה, כולל תמיכת הקרן לידידות, קרן גלנקור, קרן פעמי תקווה, וקרנות נוספות. תקציב התוכנית לשנת 2013 היה 2.8 מיליון ₪.

במהלך השנים נוצרו שיתופי פעולה עם גורמים נוספים – פנימיות, כפרי נוער, עמותות שירות לאומי, האגודה למען החייל, עמותת "למרחב" ועוד. כיום כמעט כל הדירות שבתוכנית מוחזקות על ידי אחד השותפים הנ"ל, ועמותת "ילדים בסיכוי" נותנת את הליווי, ומענה לצרכים נוספים של החניכים. ועדת ההיגוי של התוכנית מייצגת את השותפים.

במהלך שבע השנים שחלפו חל גידול מתמיד בהיקף התוכנית. כיום מתגוררים 150 צעירים וצעירות ב-25 דירות ברחבי הארץ. במהלך שנות קיומה עברו בתוכנית כ-300 צעירים וצעירות. יחד עם זאת, בהיקפה הנוכחי התוכנית עדיין אינה עונה על מלוא הצורך והביקוש.

צוות התוכנית מורכב כיום ממנהלת, שני רכזים, רכזת אקסטרנים, ו-12 מלווי דירות במשרות חלקיות. שירותי מינהל ניתנים לתוכנית על ידי הצוות המנהלי של עמותת "ילדים בסיכוי".

בתחילת דרכה לוותה התוכנית במחקר הערכה מטעם הקרן למפעלים המיוחדים, שבוצע על ידי פרופ' רמי בנבנישתי¹. המחקר התבסס על ראיונות עם עובדי התוכנית וצעירים שהשתתפו בה, ומצא שהתוכנית עונה על צרכי הצעירים. בשנת 2010 נעשתה בדיקה של ההיבטים הארגוניים על ידי חברת "לוטם", שהעלתה הצעות לשינויים במבנה התוכנית. לאחרונה הנחתה ועדת ההיגוי את צוות התוכנית ליזום מעקב אחר בוגרים שסיימו את שהותם בדירות של התוכנית. מטרת המעקב לברר מה עלה בגורלם של בוגרים אלה לאחר עזיבת הדירה, וכיצד הם מעריכים את תרומתה של התוכנית. הדו"ח המוגש בזאת כולל ניתוח של ראיונות מעקב עם 25 צעירים וצעירות ששהותם בדירות הסתיימה עד לשנת 2012. הדו"ח מתייחס רק לצעירים וצעירות ששהו בדירות של התוכנית ולא ל"אקסטרנים", צעירים וצעירות שזכו לליווי של התוכנית בלי ששהו בדירות.

¹ בנבנישתי, ר. (2008). הערכת תוכניות לבוגרים של השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, הקרן למפעלים מיוחדים.

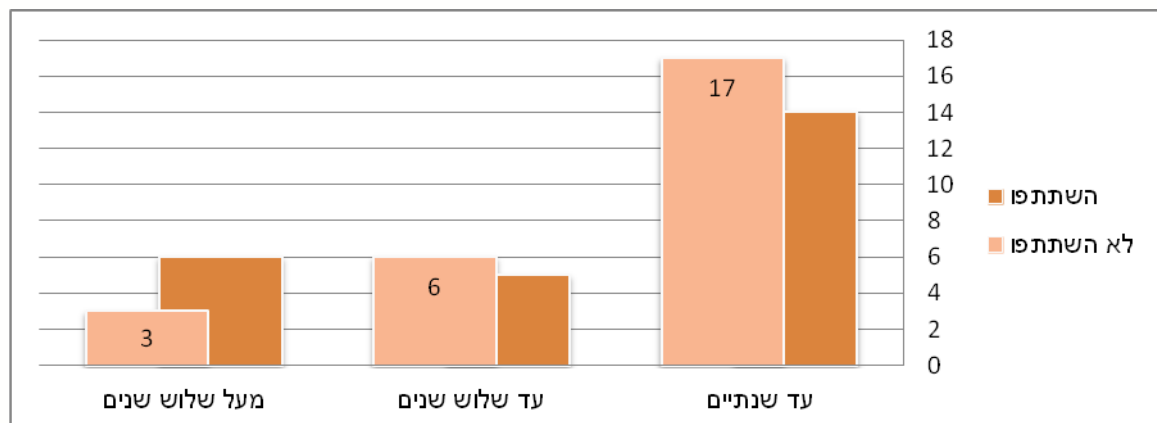
שיטה

תיאור המדגם

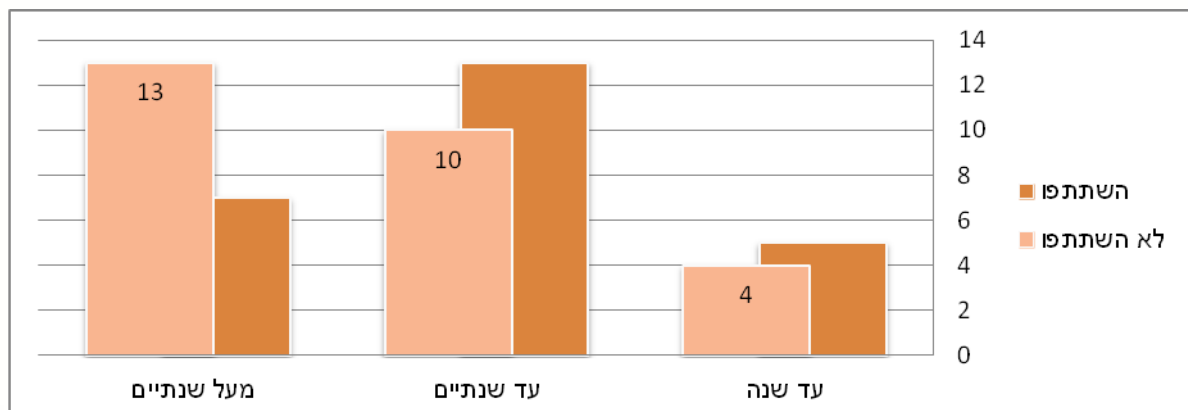
במחקר זה רואיינו 25 בוגרים של תוכנית "גשר לעצמאות", אשר שהו בין השנים 2007 – 2012 בשבע דירות של התוכנית ביישובים הבאים: חולון, רמת גן, קריית מוצקין, קריית ביאליק, עפולה, ראשון לציון, וחדרה. שמונה מתוך כלל המשתתפים במחקר התגוררו ביותר מדירה אחת של התוכנית. במחקר השתתפו 15 נשים ו-10 גברים בטווח הגילאים 21 עד 27, כאשר ממוצע הגילאים הוא 23.9 ($SD=1.9$). כל המשתתפים במחקר עברו לדירות של התוכנית מיד עם היציאה מהמסגרות החוץ ביתיות הבאות: 22 התגוררו בפנימייה, שניים במשפחות אומנה, ואחת בהוסטל לנערות במצוקה.

מהשוואה בין 25 הצעירים שרואיינו לבין 31 שלא רואיינו לא נמצאו הבדלים בחלוקה על פי מין או במשתנים אחרים. נמצאו רק שלושה הבדלים המופיעים בתרשימים 1 עד 3. במחקר השתתפו יותר צעירים אשר סייעו את השהות בדירה לפני שלוש שנים ויותר, ופחות צעירים אשר שהו בדירה במשך יותר משנתיים. במילים אחרות, אצל משתתפי המחקר עבר יותר זמן מאז סיום השהות בדירה, והשהות הייתה מעט יותר קצרה. בנוסף, שיעור גבוה יותר מקרב המרואיינים שירת בשירות הלאומי, בעוד שהרוב המכריע של אלה שלא רואיינו שרתו בצה"ל. בדרך כלל המשרתים בצה"ל נחשבים לאוכלוסייה חזקה יותר מאלה שמשרתים בשירות לאומי.

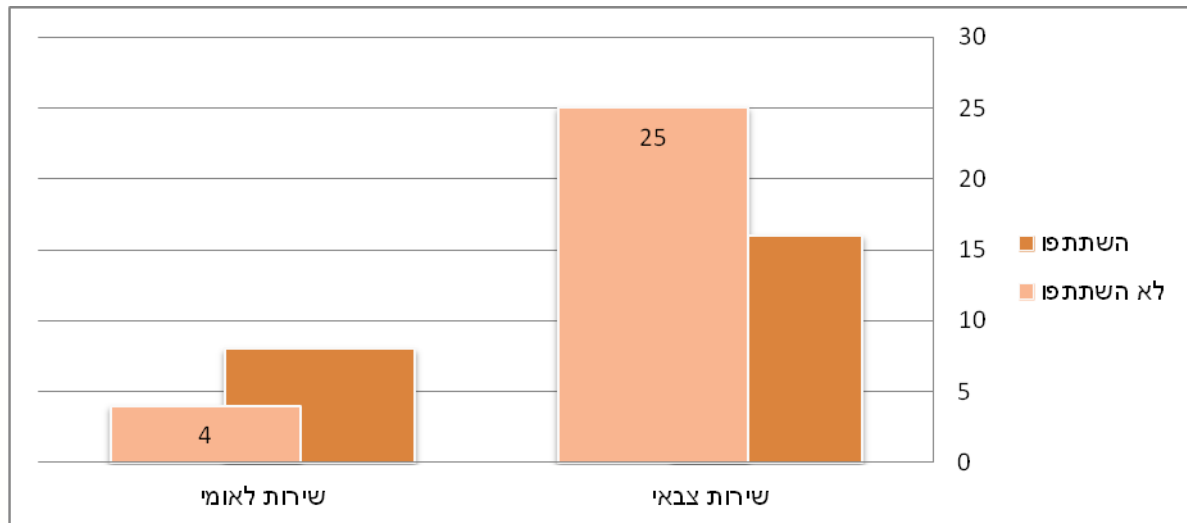
תרשים 1. השוואה בין המשתתפים במחקר לבין מי שלא רואיינו - שנים מאז סיום השהות בדירה

תרשים 2. השוואה בין המשתתפים במחקר לבין מי שלא רואיינו - משך השהות בדירה

תרשים 3. השוואה בין המשתתפים במחקר לבין מי שלא ראינו - שירות צבאי לעומת שירות לאומי

כלי המחקר

איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות מובנים, הכוללים שאלות סגורות ושאלות פתוחות (ראו נספח א'). כל השאלות התבססו על שאלון שנבנה במחקר קודם (בנבנישתי, 2009). על מנת להתאים את כלי המחקר לצרכי ההערכה הנוכחיים שונו מקצת השאלות, תוך כדי שמירה על מבנה השאלון הקודם. השמירה על המבנה הקודם עשויה לסייע בהשוואה בין שני המחקרים. השאלונים מתייחסים להיבטים שונים בחיי הצעיר או הצעירה, ולהיבטים מגוונים של הערכת התוכנית. באופן ספציפי יותר, השאלות התייחסו לתחומים הבאים:

1. היבטים בהערכת התוכנית:

הערכת התוכנית, הערכת הליווי, הערכת סל השירותים של התוכנית, והערכת המגורים שסופקו על ידי התוכנית.

2. היבטים בחיי הצעיר/ה והערכת תפקודים מרכזיים:

מגורים; שירות צבאי או לאומי; תפקוד חברתי; תפקוד תעסוקתי ולימודי; תפקוד במערכות יחסים זוגיים; שימוש במערכות תמיכה כלכליות, אינסטרומנטליות ורגשיות; ניהול אורח חיים ומעורבות בפעילויות פנאי; מצב בריאות; מעברי חיים ומשברים הכרוכים בהם; שביעות רצון מהחיים וממערכות התמיכה הקיימות; אופטימיות.

ניתוח הנתונים נעשה בהתאם לסוג השאלה. חלק מהמידע האיכותני שהתקבל באמצעות השאלות הפתוחות קוטלג, קודד ועובד. פירוט הקטלוג מופיע בנספח ב' (ספר קידוד).

הליך

הליך איסוף הנתונים למחקר כלל שלושה שלבים. גיוס הסכמתם של המשתתפים נעשה באמצעות יצירת קשר טלפוני על ידי החוקרת, שאינה מועסקת בתוכנית, ואינה בעלת היכרות קודמת עם צוות התוכנית והבוגרים. שמות המשתתפים הופיעו ברשימה של 56 צעירים וצעירות אשר סייעו את שהותם בדירות בשנים הנ"ל. לבוגרים הוצגה מטרת המחקר, אופני ביצוע ראיון (פנים מול פנים או בטלפון), בזמן ובמקום שיקבעו

בהתאם לנוחיותם. בשיחה עם הבוגרים שעמם הצלחנו ליצור קשר הודגש כי ההשתתפות הינה התנדבותית וכי אי השתתפות או הפסקת הריאיון, לא תגוררנה עמן נזק כלשהו לבוגרת, ובפרט לא בקשר עתידי עם התוכנית. בנוסף, הובטחה למשתתפים סודיות מלאה בפרסומים ובפני צוות המלווים בתוכנית. בשלב שני, נקבע ראיון עם כל בוגר שהסכים להשתתף בראיון. כל הבוגרים שהסכימו להשתתף במחקר העדיפו לקיים ראיון טלפוני על פני ראיון פנים אל פנים. משיחות עמם ניתן היה להבין כי הסיבות לכך נעוצות במבוכה, או בחוסר זמן להיפגש.

בשלב שלישי, התקיימו ראיונות טלפוניים עם הבוגרים שהסכימו להתראיין למחקר. מרבית הראיונות התקיימו בשעות הערב. חלקם התקיימו בשתי שיחות נפרדות, בשל קושי רגשי להמשיך את הריאיון או בגלל הפרעות של רעש. הסיבות לרעש נבעו מביצוע הריאיון בזמן שהמשתתף שהה במקום העבודה, בשירות מילואים, או עם ילדיו. החוקרת השתדלה לתאם את הריאיון בזמן ומקום מאפשרים, אולם מאחר וחלק מהמראיינים עובדים שעות רבות, נאלצנו בחלק מהמקרים לקיים את הראיונות בתנאים לא נוחים או בזמנים מפוצלים. כפי שניתן לראות בלוח מספר 1, 25 מתוך 56 הבוגרים השתתפו במחקר. עם 14 בוגרים, שהביעו הסכמה להתראיין, נקבעו עד חמישה מועדים לראיון, אולם בסופו של דבר לא התקיים ראיון מסיבות שאינן ידועות למראיינת.

לוח מס. 1 תיאור הניסיונות ליצירת קשר

		N	%
השתתפו במחקר		25	43.8
לא ניתן כלל ליצור קשר (חסר טלפון עדכני, קו מנותק, אין מענה)		15	26.3
סרבו להשתתף		2	5.2
הסכימו להתראיין, אך לא שתפו פעולה נקבע עמם ראיון עד 5 פעמים		14	24.5
סה"כ		56	100

הראיונות התקיימו מיוני 2012 עד אפריל 2013. מעבר לשיתוף הפעולה עם תהליך הריאיון, חלק מהמשתתפים התייחסו באופן ספציפי לעצם קיומו של תהליך זה. תגובות מסוג זה הביעו שביעות רצון מיצירת הקשר ("את מחזירה אותי לימים ממש טובים"), והוקרת תודה על עצם האפשרות להביע את דעתם, ולשתף גורם שנשלח מטעם התוכנית בחוויות המורכבות אותן עברו בתוכנית ולאחר עזיבת הדירה. באופן ספציפי יותר, רבים מהמשתתפים הודו למראיינת על האפשרות לשתף את חוויית המשבר שעברו או עדיין עוברים ("תודה שאת עושה את זה"). עם זאת, אחת המראיינות הביעה תמיהה, שהיוזמה לראיון הינה מטעם התוכנית ("נשמע לי לא הגיוני שהם ביקשו ממך לעשות השיחות האלה, כי סותר את איך שהם נפרדו לשלום, בגלל זה התפלאתי שצלצלת ושאת שואלת אותי").

חלק מהמשתתפים יצרו קשר עם המראיינת מספר שבועות לאחר קיום הריאיון. בתום כל ראיון ביקשה המראיינת מהמשתתף לשמור את מספרה האישי לשם יצירת קשר, במידה והוא/היא חשים קושי או מצוקה רגשית כלשהם בעקבות התכנים שעלו בראיון. אחת המשתתפות יצרה קשר עם המראיינת באמצעות רשת הפייסבוק על מנת לעדכן על חזרתה לתוכנית. משתתף אחר, צלצל לעדכן כי קיבל את הקידום לו ציפה בעבודתו הנוכחית, על מנת להודות על קיום הריאיון ולשם קבלת תמיכה. אחת המראיינות יצרה קשר עם המראיינת באמצעות מיסרון (SMS) שכלל תכנים אובדניים. המראיינת יצרה עמה קשר מידי ודיווחה למנהלת התוכנית. מנהלת התוכנית יצרה עם המשתתפת קשר מידי לשם הגשת סיוע. בנוסף, ככול הידוע לנו, ארבעה מתוך כלל המראיינים יצרו קשר ביוזמתם עם צוות התוכנית בעקבות הריאיון ולשם קבלת סיוע.

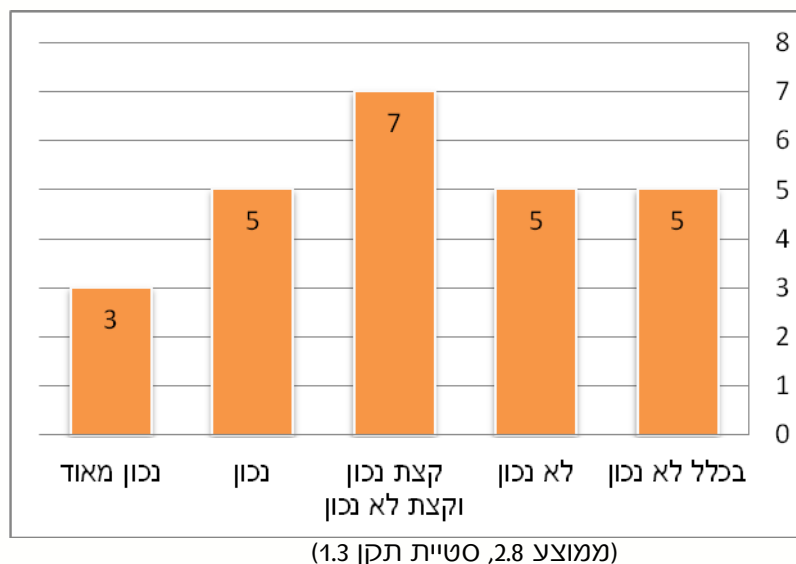
ממצאים

הערכות הצעירים את מרכיבי התוכנית ושיעורי רצון כללית

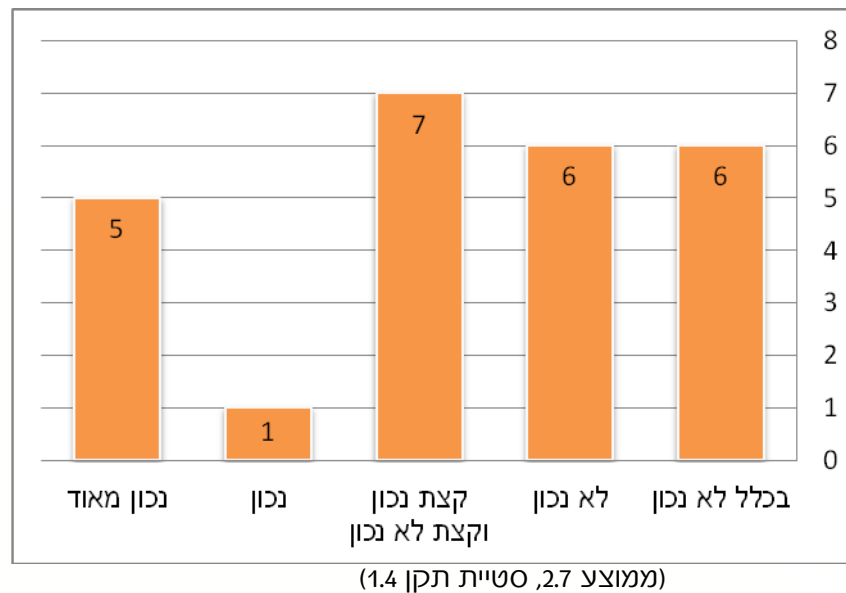
הערכת התוכנית

הצעירים התבקשו לדרג את סיוע התוכנית באמצעות הפריטים המפורטים בכותרות התרשימים 4-11 - שבעה פריטים המתייחסים לנושאים ספציפיים, ושאלה על שביעות רצון כללית מן ההשתתפות בתוכנית. הדירוג התבצע בסולם של 1 (בכלל לא נכון) ועד 5 (נכון מאוד). באופן כללי, ממוצעי הערכת תחומי הסיוע של התוכנית נעים מנמוכים (2.7) עד גבוהים (4.4), כאשר ממוצע כלל פריטי הערכת התוכנית הכללי הינו 3.6 (סטיית תקן 0.9). שכיחויות המענה על ההיגדים השונים מוצגות בתרשימים 4-11.

תרשים 4. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי בענייני עבודה"

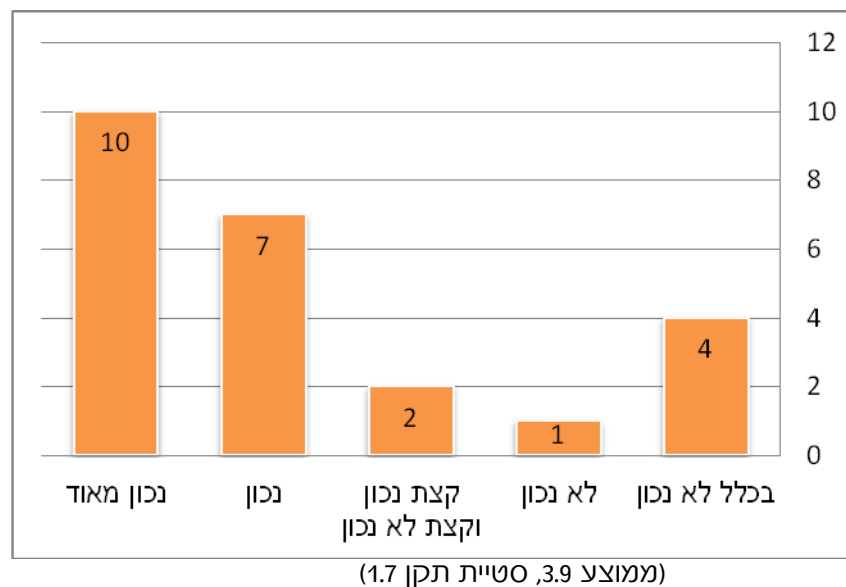

תרשים 5. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי בענייני לימודים"

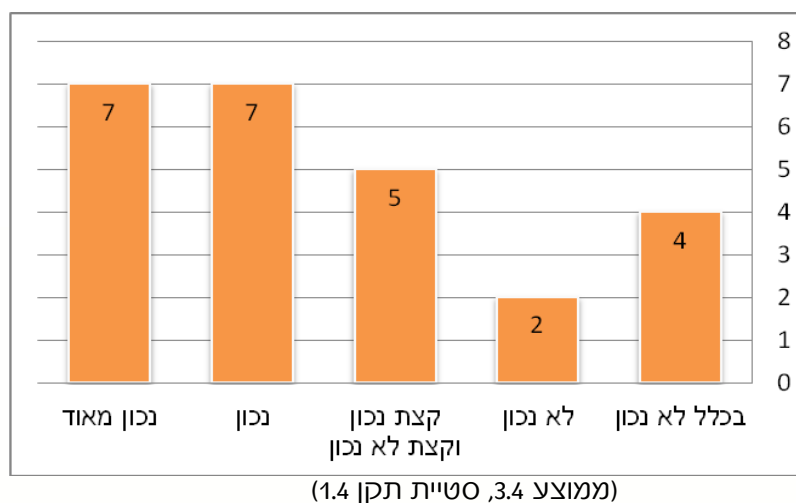

על אף שהערכת התוכנית על פי הסיוע שהמראיינים קיבלו בתחומי חיים ספציפיים הינה בינונית (ממוצע 3.6, סטיית תקן 0.9) שביעות הרצון הכללית של הצעירים מהתוכנית הינה גבוהה (ממוצע 4.4, סטיית תקן 0.8). ניתן לראות בתרשים 12 כי קיימים הבדלים בין הבנים והבנות שרואיינו, כאשר בנים מדווחים עם שביעות רצון גבוהה יותר לעומת הבנות.

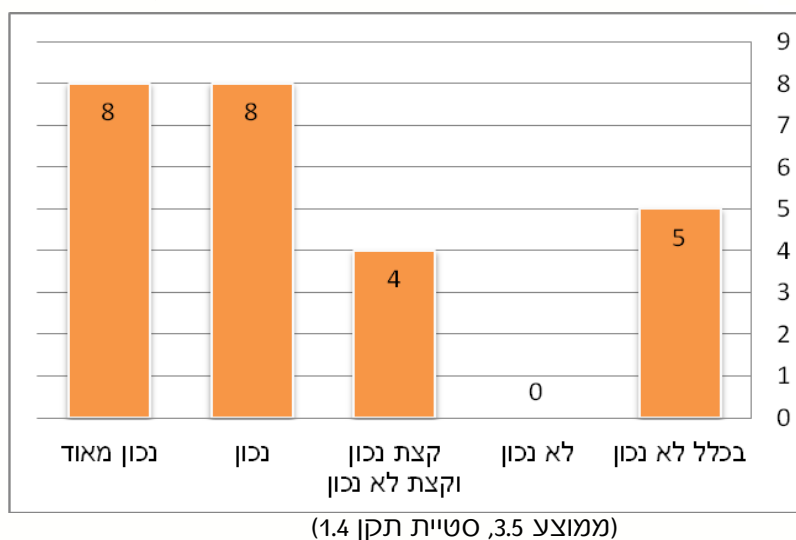
תרשים 6. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי בענייני צבא/שירות לאומי"

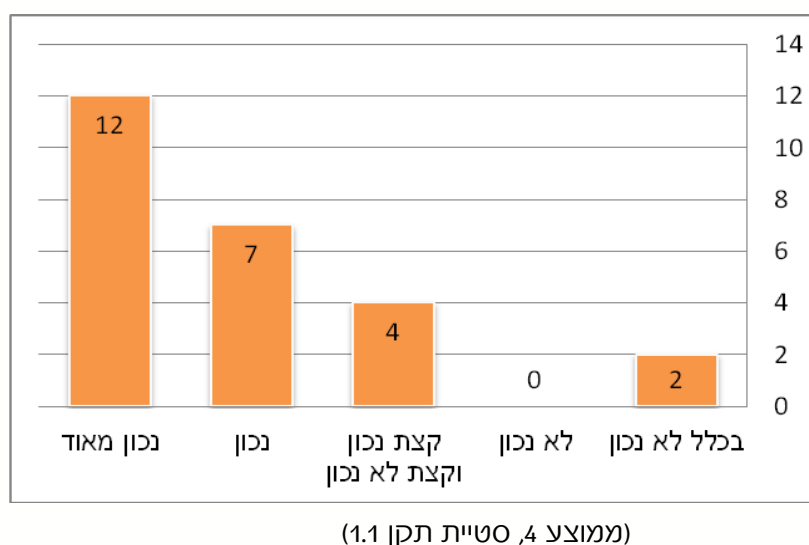
תרשים 7. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי להתקדם בחיים"

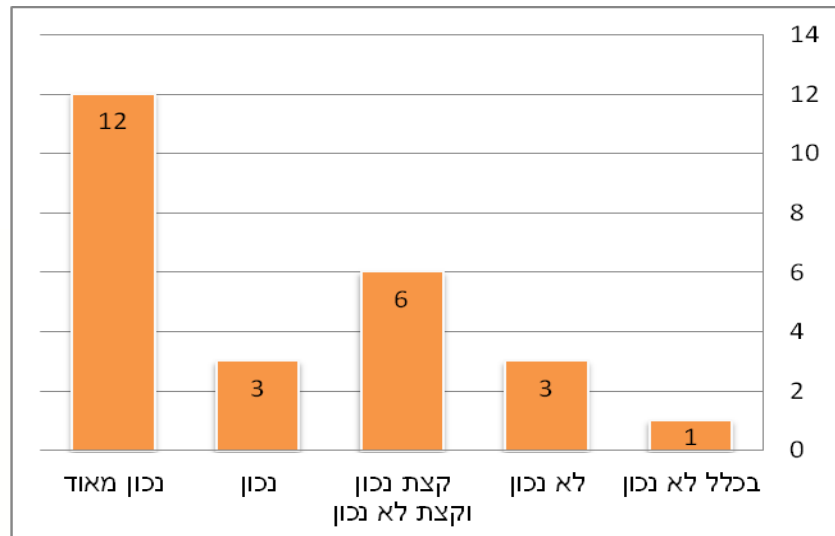
תרשים 8. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי ללמוד להסתדר באופן עצמאי"

תרשים 9. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי מבחינה כלכלית"

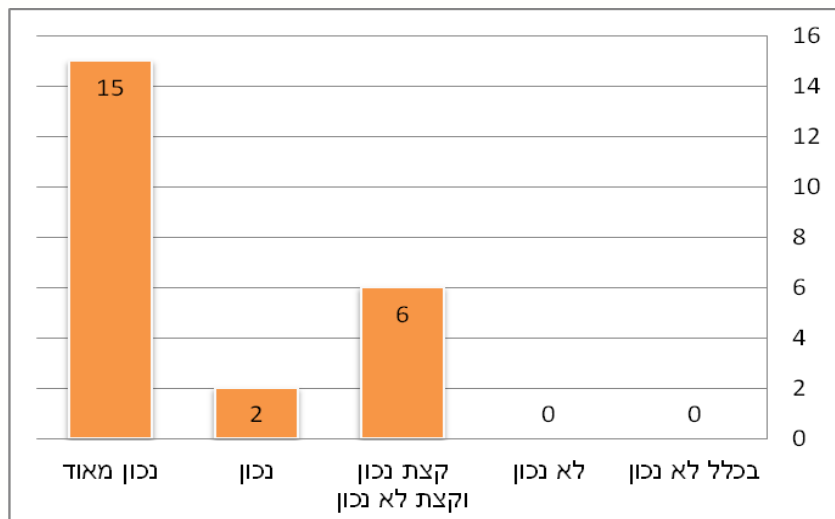

תרשים 10. "ההשתתפות בתוכנית עזרה לי כשהיה לי עצוב וקשה"

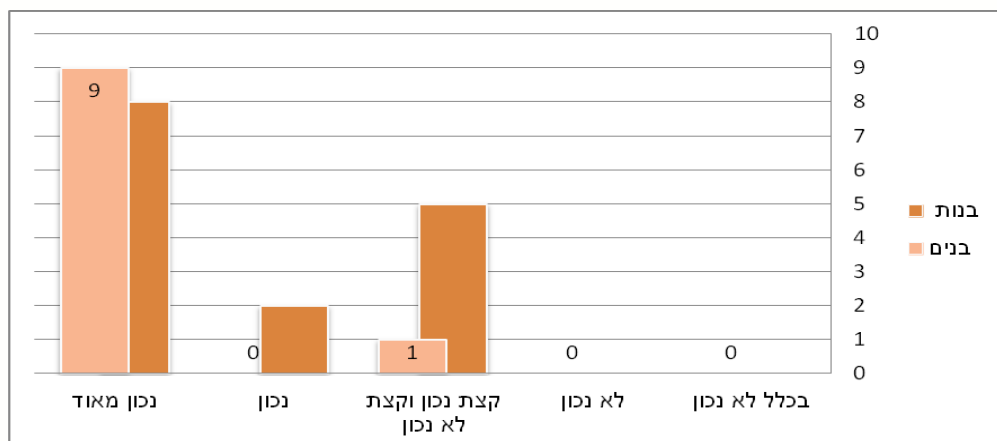
(ממוצע 3.8, סטיית תקן 1.2)

תרשים 11. "אני מרוצה מההשתתפות שלי בתוכנית"

(ממוצע 4.4, סטיית תקן 0.8)

תרשים 12. הבדלים בין בנים לבנות במידת שביעות הרצון מהתוכנית

צעירים רבים התייחסו להשתתפות בתוכנית כקריטית באופן כזה, שלא היו יכולים להסתדר בלעדיה ("כלי עזר שלא היה לי איפה ללכת"; "אם לא הפרויקט קשה לדעת איך הייתי מסתדר היום"; "ברמת גן זו הייתה התקופה קשה בחיים שלי, אם לא התוכנית... אז אני לא יודעת מה הייתי עושה"). צוות התוכנית מתואר כגורם מרכזי וכמסייע משמעותי בהשוואה למקורות סיוע קודמים, וככזה שהצליח ליצור שינוי של ממש בחיי הצעירה ("זה הוציא אותי מהעולם הלא טוב"; "אני מרגישה שאלוהים שלח לי אותם כמלאכים"; "נתנו לי חום ואהבה שלא כולם יכולים להעניק, אבל הם העניקו ממשי ככה"; "ישר קנו לי הכול...באתי בלי כלום"; "בזכות התוכנית קבלתי עוד מלא כוח להמשיך הלאה ויש לי יותר אמון ובטחון בעולם"). צעירים מתארים את האווירה בתוכנית באופנים הדומים לאווירה משפחתית ("פתאום הרגשתי מעין משפחה"; "תחושה שמתגאים בנו"). התייחסויות חיוביות נוספות התמקדו בהמשך הקשר ומתן הסיוע גם לאחר עזיבת הדירה וסיום ההשתתפות הרשמית בתוכנית ("נשארו בקשר אחרי היציאה מהדירה וזה חשוב גם שנים אחרי התוכנית"; "הם תמיד יהיו לצדנו"; "נשארו איתי בקשר"; "לא ויתרו לי עד שהסתדרתי").

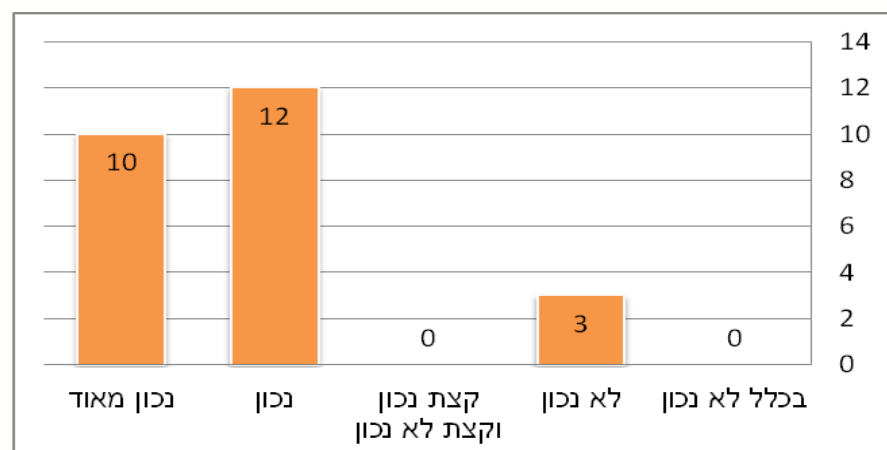
משוב שלילי על התוכנית התייחס בעיקר למה שנחווה על ידי הצעירים כמדיניות שאינה מתאימה לצרכיהם ("כלא מזהב"; "במקום להגביל הם צריכים להתאים את עצמם לאנשים"; "אם את לא בדירה אז את לא מקבלת עזרה"; "אני מרגישה שהתוכנית פספסה אותי"; "אני לא חושבת שזה קשור למלווה. אני חושבת שזה נהלים דפוקים").

הערכת הליווי

הצעירים התבקשו לדרג את המלווה מטעם התוכנית באמצעות הפריטים המפורטים בכותרות התרשימים 13-21 המייצגים שמונה ממדים של הליווי ואת שביעות הרצון הכללית מהליווי. הדירוג היה בסולם של 1 (בכלל לא נכון) ועד 5 (נכון מאוד). שכיחויות המענה על ההיגדים השונים מוצגות בתרשימים. באופן כללי, הערכתם של המלווים בינונית עד גבוהה (ממוצעי ממדי הליווי 1-8 נעים בין 3.3 ל-4.2), כאשר ממוצע כל פריטי הערכת הליווי הינו 3.8 (סטיית תקן 1.2).

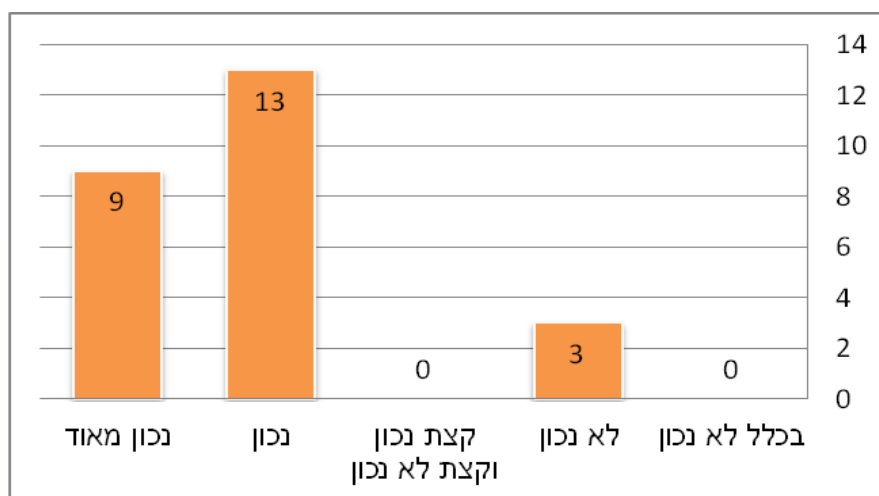
ניתן לראות כי ממוצעי ההערכות הגבוהות ביותר הם בממדים הרגשיים-תמיכתיים של הליווי ("התייחס אליי בכבוד", "רצה לעזור לי", "הבין אותי", "הרגשתי שאני יכול לדבר איתי עם דברים שקשה לי איתם"), זאת לעומת, הערכות נמוכות יותר בחלקים הקשורים לסיוע אינסטרומנטלי ("הצליח לעזור לי להשיג את המטרות שלי", "הייתי רוצה להיות דומה לו").

תרשים 13. "רצה לעזור לי"

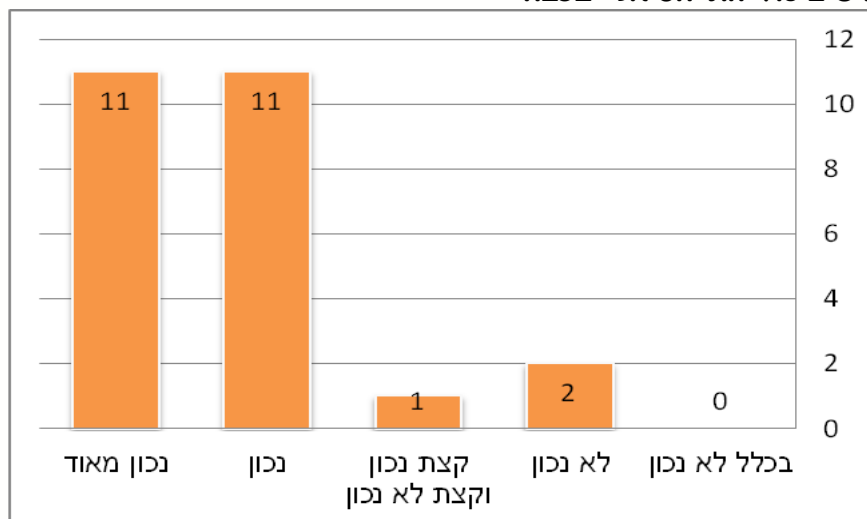
(ממוצע 4.1, סטיית תקן 0.9)

תרשים 14. "הבין אותי"

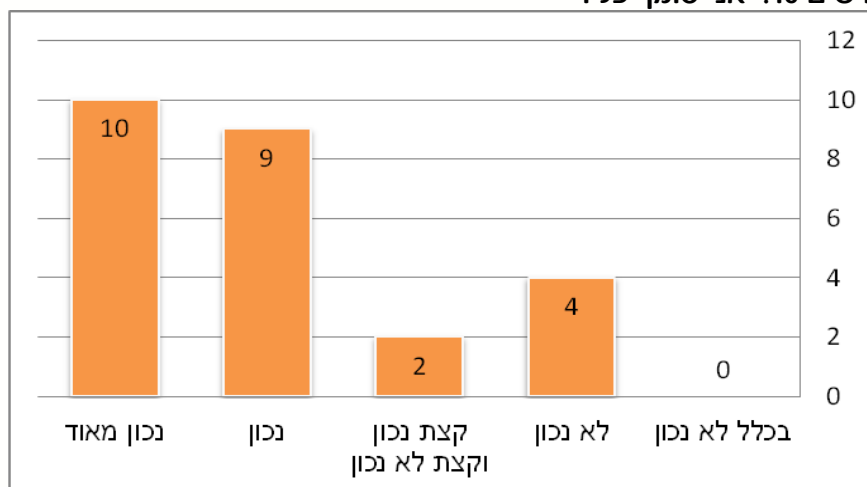
(ממוצע 4.1, סטיית תקן 0.9)

תרשים 15. "התייחס אליי בכבוד"

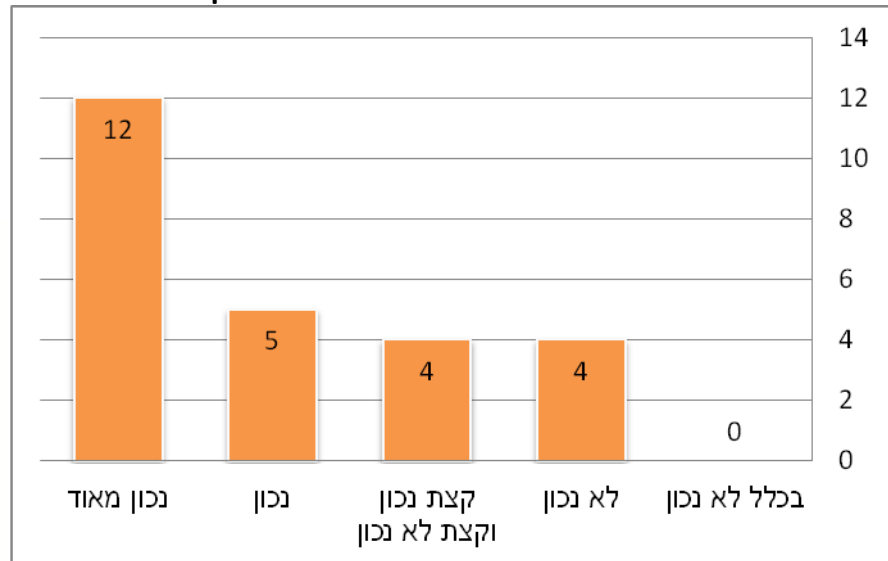
(ממוצע 4.2, סטיית תקן 0.8)

תרשים 16. "אני סומך עליו"

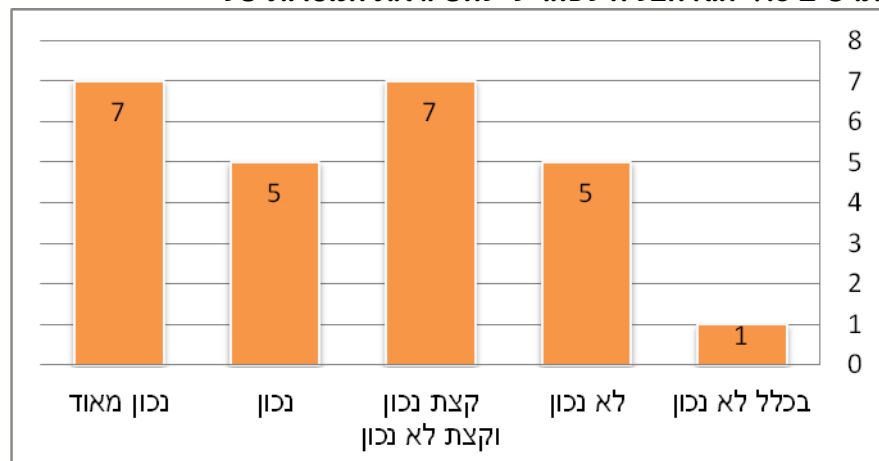
(ממוצע 4, סטיית תקן 1)

תרשים 17. "הרגשתי שאני יכול לדבר איתו על דברים שקשה לי איתם"

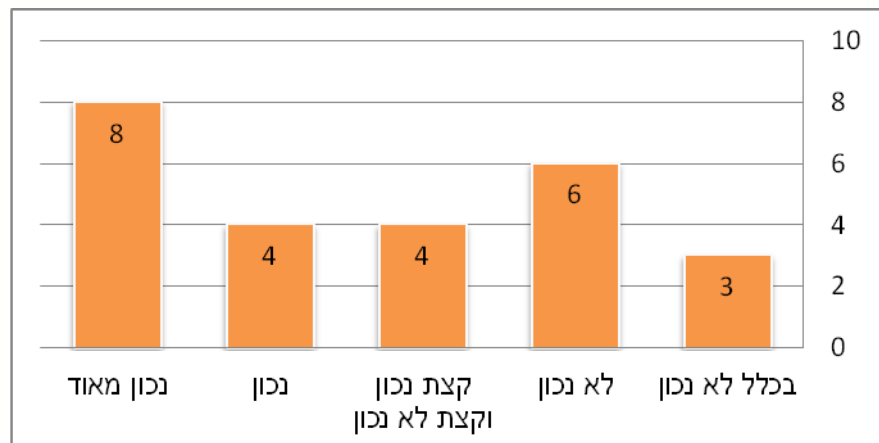
(ממוצע 4, סטיית תקן 1)

תרשים 18. "הוא הצליח לעזור לי להשיג את המטרות שלי"

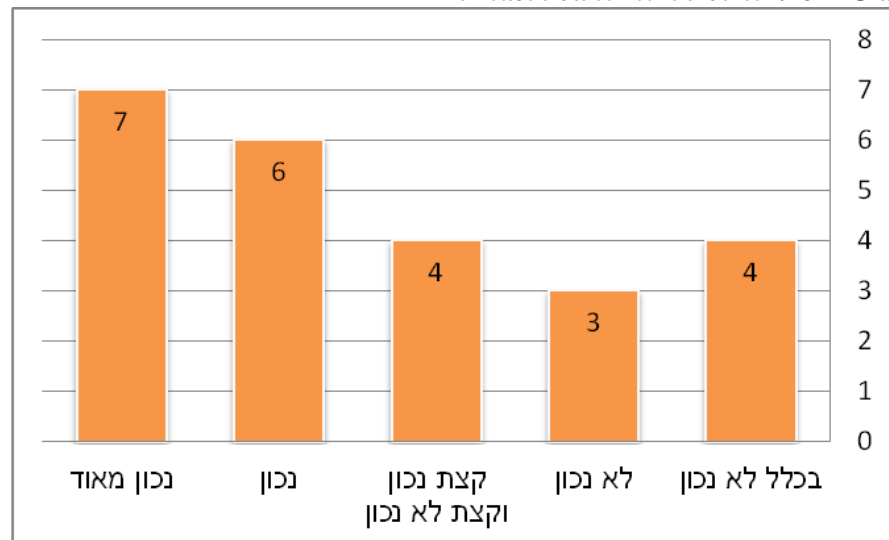
(ממוצע 3.4, סטיית תקן 1)

תרשים 19. "למדתי ממנו הרבה דברים"

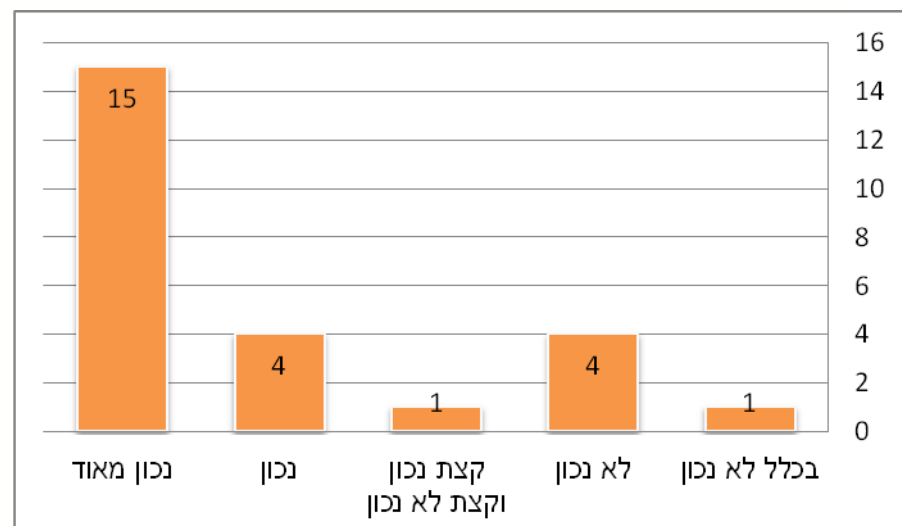
(ממוצע 3.3, סטיית תקן 1)

תרשים 20. "הייתי רוצה להיות דומה לו"

(ממוצע 3.3, סטיית תקן 1)

תרשים 21. "אני מרוצה ממנו"

(ממוצע 4.1, סטיית תקן 1)

לשאלה אחרת השיבו 13 מתוך 25 המרואיינים שהם עדיין נמצאים בקשר עם התוכנית באמצעות אחד מהמלווים.

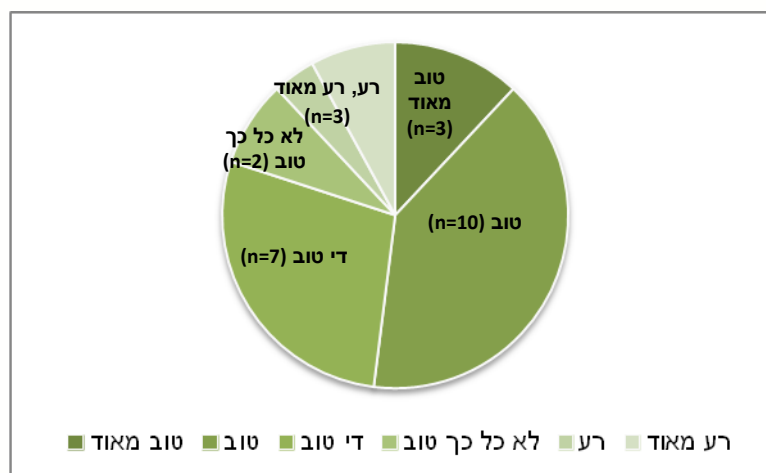
הערכות המלווים נחלקות לרוב ברור של הערכות חיוביות ולמיעוט של הערכות שליליות. כמעט שלא הייתה הערכה בינונית. במרבית ההתייחסויות לתהליך הליווי צוינו, לחיוב או לשלילה, התקשורת והחיבור שנוצרו עם המלווה. מי שהעריכו באופן חיובי את המלווה התייחסו לקרבה רגשית חזקה ("כמו אמא", "היו לנו המון שיחות", "ספרתי לה דברים שלא ספרתי לאחרתי"). החיבור בא לידי ביטוי גם בתמיכה רציפה ("כשאת חולה מישהו ידאג לך", "הילה הייתה איתי אפילו בלידה"). הערכות חיוביות של הליווי התייחסו להיבטים טוטאליים במערכת היחסים ("אני סומך עליו בעיניים עצומות"; "לא רציתי שזה (הליווי) ייגמר לעולם"; "כולו קשוב אליך, אין לו ריכוז במשהו אחר"; "כל שאלה כל בעיה"; "היא הייתה סופר נני אלון גל"). עוד לחיוב צוינו היבטים

בלתי אמצעיים ביחס של המלווה, כמו למשל פגישות בבית קפה ושמירה על קשר גם לאחר סיום התוכנית ("היא לא באה לחנך, היא באה בטוב"; "עד היום היא בקשר איתי והיא בכלל לא חייבת"). לעומת זאת, מי שהעריכו באופן שלילי את תהליך הליווי תיארו היעדר קרבה עם המלווה ("אנחנו עד היום בקשר אבל הכול טכני איתה, אין לי את הפן הרגשי איתה"; "לא היה לי חיבור איתה"; "המדריכה שלי לא מכירה אותי").

הערכת המגורים

מגורים הינם מענה מרכזי בתוכנית. הצעירים התבקשו לדרג את שביעות רצונם מהדירה, באמצעות המענה על השאלה הבאה: "במבט לאחור, כמה טוב או רע היה לך בדירה (האחרונה)?" ובסולם של 1 (טוב מאוד) עד 6 (רע מאוד). לצורך השוואה עם סולמות אחרים, בוצע היפוך של המענה על הפריט. ממוצע שביעות רצונם של הצעירים מהדירות בהם שהו במהלך ההשתתפות בתוכנית הינו 3.4 (סטיית תקן 2). יחד עם זאת, בתרשים 22 ניתן לראות כי מעטים מהצעירים העריכו באופן שלילי את הדירה, וכי מרבית המשתתפים דרגו את השהות בדירה באופן חיובי (20) בקטגוריה "די טוב" (7), "טוב" (10) ו"טוב מאוד" (3). מראיינים שהתגוררו ביותר מדירה אחת של התוכנית (שמונה במספר), דיווחו על הבדל בין הדירות. חלקם ציינו כי היו שבעי רצון במידה רבה יותר מהדירה השנייה בה התגוררו.

תרשים 22. הערכת המגורים בדירות

(ממוצע 3.4, סטיית תקן 2).

מרבית המראיינים הביעו שביעות רצון מהמגורים בדירות של התוכנית, ויחד עם זאת מתארים את המגורים בדירות כמצב מורכב הדורש התמודדות עם לחצים חברתיים, עם סוגים שונים של אורח חיים, ועם פער בין חוקי המשמעת שהוכתבו על ידי התוכנית לבין התנהגותם בפועל של המתגוררים בדירה. רבים מהם חוו קשיים בניהול אורח חיים משותף עם חבריהם לדירה. היו שתיארו מצבים של קשיים בתקשורת, אי התאמה בין הצרכים של השותפים לדירה ("כולם עסוקים עם עצמם. רצו לבלות"), וקושי לנהל חיים משותפים ("אנשים לא עשו קניות, אני הייתי עושה הכול"). הם תארו פערים בין החוקים שנקבעו על ידי התוכנית לבין המציאות בדירות ("היו מעשנים"; "היו מביאים את הידידות שלהם למרות שהם ידעו שאסור להביא בנות"), וניסיונות שלא צלחו ליצור מערכת כללים משל עצמם ("כתבנו תקנון אבל אנשים חרגו, לא אכפת להם מהבית שלהם").

חלק מהצעירים תארו מצבים קיצוניים במיוחד שהתרחשו בדירה ("סמים וחגיגות, וסכנת חיים..."; "אנשים חטפו שם מכות"), אולם מאחר ולא הייתה ברשותם אופציית מגורים חליפית, התמודדותם עם מצבים אלו נשארה בגדר "אין ברירה". הסיבה לכך היא הקושי בתיווך חומרת המצב למדריך או המדריכה בדירות ("יותר קל במקום לטפל בכולם, להגיד שאני אשמה"; "שהייתי הולכת למדריכה שלי היא הייתה אומרת לי שאני לא מנסה להתחבר אליהן"), כך שהנושאים הללו נותרו ללא טיפול יעיל של צוות התוכנית ("פה ושם הם יודעים מה קורה בדירות, אבל לא מצליחים לשפר").

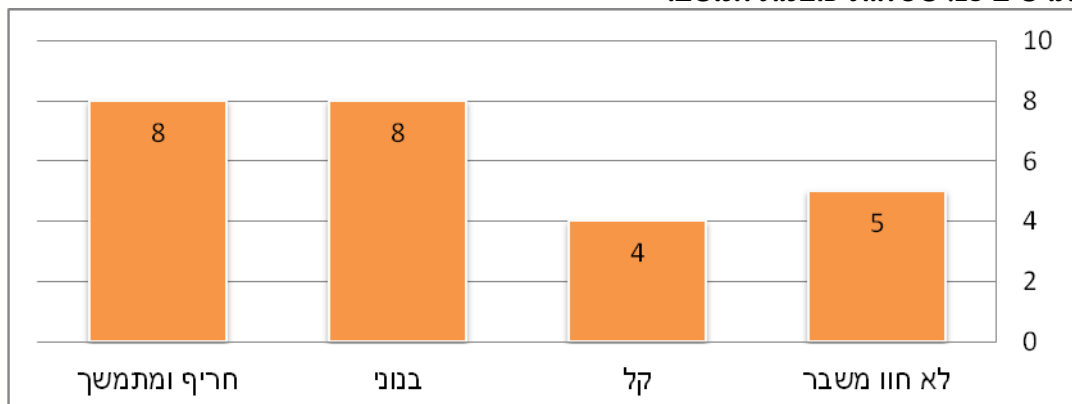
לעומת זאת, חלק מהצעירים הרגישו כי דווקא הייתה הקפדה יתרה על כללי משמעת ("נכנסו לחיים הפרטיים של הדיירים קצת יותר מדיי מבחינת חקיקה"), באופן שאינו עולה בקנה אחד עם הניסיון להקנות לצעירים אורח חיים עצמאי ("צריך לרכך את הקטע של המשמעת, כי סך הכול זה לא הפנימייה זה החיים האמיתיים... "אי אפשר לצפות מבנאדם להיות בוגר אבל גם במקביל להגיד לך כל הזמן מה לעשות, זה לא תורם. הפכו את זה לפשע... הרי אם אני שותה מדי פעם בסוף יום עבודה זה לא אומר שאני עבריון"). אולם, השמירה על כללי המשמעת נחשבה בעיני אחרים כחשובה, וככזו שכן מדמה את ה"עולם האמיתי" ומאפשרת הכנה לעצמאות ("לאכופ את החוקים... שלא יהיו שם חגיגות, הרי בעל דירה בסוף היה מעיף אותם").

יחד עם זאת, עבור חלק ניכר מהצעירים מערכות היחסים שנרקמו בדירות שמשו כמערכת תמיכה, בייחוד בתקופות קשות ("אם לא הבנות שהיו איתי בדירה לא יודעת מה הייתי עושה"; "אני הסתדרתי עם כולם"), וגם לאחר היציאה מהתוכנית ("היינו מאוד מגובשים... אנחנו חבורה ועדיין נפגשים").

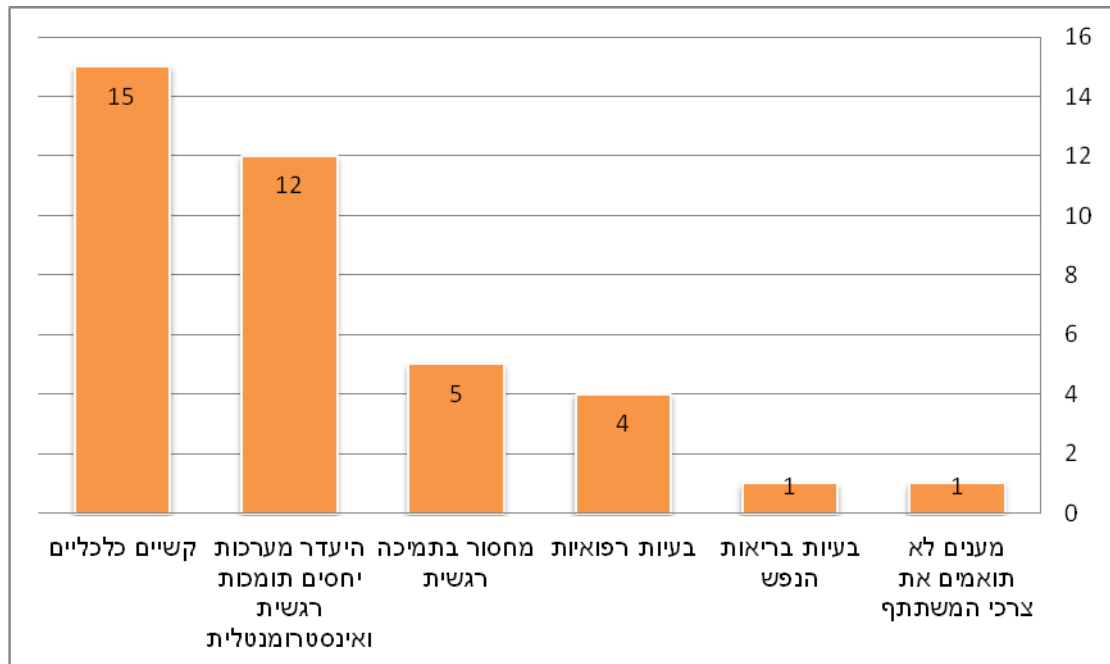
משבר בעת או לאחר עזיבת הדירה

מרבית הצעירים (20) דיווחו על תקופת משבר שלווה את היציאה מן הדירה. שמונה מתוכם חשים שתקופת המשבר נמשכת. שכיחות עוצמת המשבר בקרב הצעירים מוצגת בתרשים 23. כלל הצעירים התייחסו ליותר מסיבה אחת למשבר. הסיבות שהמראיינים ציינו קוטלגו ונספרו. תרשים 24 מפרט את מספר הפעמים שצוינה כל אחת מהסיבות. יותר ממחצית הצעירים התייחסו לקשיים כלכליים ולהיעדר מערכות תמיכה תומכות (רגשית ואינסטרומנטלית) כגורמים למשבר שחוו. כמעט כמחצית מהבוגרים פנו בתקופת המשבר לתוכנית (9), כאשר היתר פנו לגורמים נוספים, בעיקר חברים (פירוט בתרשים 25).

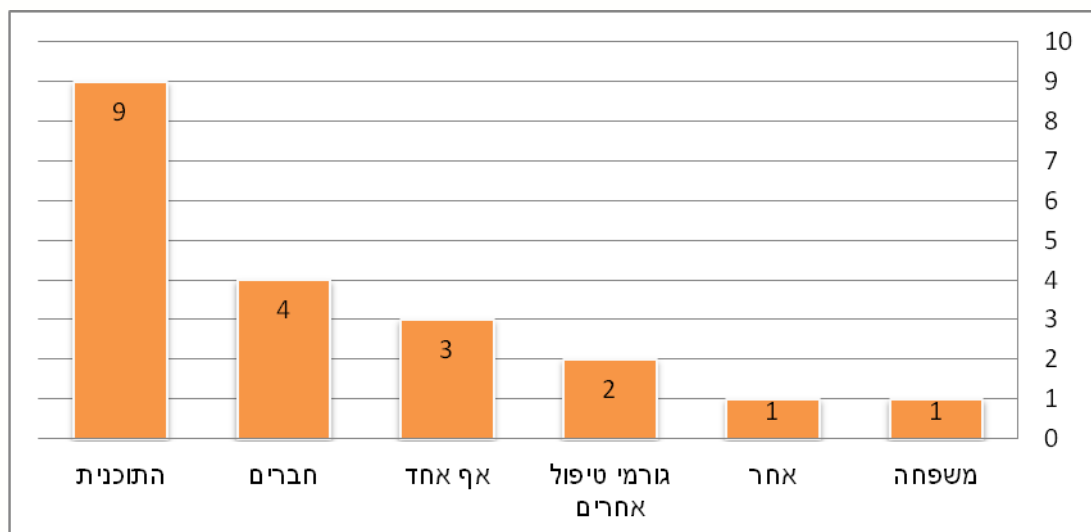
תרשים 23. שכיחות עוצמת המשבר

תרשים 24. שכיחות הסיבות למשבר

תרשים 25. גורמי סיוע אליהם פנו בתקופת המשבר

היציאה מן הדירה אופיינה במעברים רבים ובשינויים תכופים באורח החיים, כמו למשל, במקום עבודה ובמגורים ("ברחתי משם"; "עזבתי מהר"; "אחרי כמה זמן גם שם עזבתי", "לפעמים הייתי מתארכת, כל הזמן חיפשתי"; "עברתי הרבה תנודות בתקופה הזאת, עברתי מקומות, גם הרבה דירות ומקומות בארץ"). מעברים אלו הביאו לתחושות מתמשכות של בלבול וחוסר אונים, ואף לשבר בחיי הצעירה ("אני שבורה"; "התמוטטתי").

חווייה מרכזית המתוארת על ידי מרבית הצעירים היא חווית המחסור. זו באה לידי ביטוי במחסור בתמיכה רגשית וחומרית ("אין לנו מה לתת לך"), בחוסר וודאות ("לא ידענו מה יהיה ונורא נלחצנו"; "אני לא יודע למה דברים לא מתסדרים לי"), ובתחושת פער גדול והישארות מאחור לעומת חברים בעלי עורף משפחתי ("אני לעומתם תקוע"; "הם בגיל שלי. אבל לא עברו מה שאני עברתי"; "כדי לדאוג לעתיד שלי אני צריכה לעשות פי שמונה ממה שהם עושים"). תחושת המחסור באה לידי ביטוי גם בהיעדרן של מערכות תמיכה, תחושה בדידות חריפה ("לא היה מי שיעזור"; "אין לי איך להסתדר"; "אני לא מרגישה שמישהו יכול לעזור לי"; "ההרגל לגור עם חברים, ופתאום אני לבד, וכשאני לבד לפעמים זה ככה מבאס, ועצוב לבד... בפרויקט אף פעם לא היינו לבד"), וחוויה של ניתוק מן החברה ("התנתקתי מכל העולם"; "הנתק - שאתה עכשיו לבד ותתמודד במים עמוקים").

היציאה מהתוכנית לחיים עצמאיים מתוארת כמעבר חד ולא הדרגתי ("בעטו אותי מהחממה"; "בגלל שעברנו את גיל 18 אנחנו צריכות להיות עצמאיות"). חלק מהצעירים חשו שהם נזרקים למים מבלי שקיבלו כלים מספיקים שיאפשרו להם להתמודד עם תקופת המעבר ("במילים האלה, את הולכת אז שלום אם את יוצאת מהתוכנית אז שלום"; "בבת אחת אתה צריך לקיים את עצמך"; "אמרו שאם את לא בדירה אז את לא מקבלת עזרה").

צעירים רבים ראו את התוכנית כמקור סיוע, אולם חששו שפנייה לעזרה תתפרש ככישלון של הצעיר ביציאה לעצמאות. הם הרגישו שהם לא אמורים לקבל סיוע כי נחשבו כמי שכבר סיימו את התוכנית ("לא נעים לי לבוא משום מקום"; "אני צריכה להביא כוחות לעצמי מאשר לפנות"; "עוד פעם אני אבקש עזרה, אני לא אוהבת לבקש עזרה"; "אני לא יכול לפנות, אני לא יכול לדבר, אני בנאדם קשה"). רבים מהצעירים התגברו על המבוכה ופנו לקבלת עזרה מהתוכנית. עבור חלקם העזרה הוצעה על ידי מלווים לשעבר מבלי שהיו צריכים לפנות מיוזמתם. זיהוי הקושי ויצירת הקשר על ידי המלווה צוינו פעמים רבות כסיוע קריטי שמנע את "הנפילה הבאה" ("הקשר עם ערן היה אינטנסיבי ויומיומי, ותמיד אמר שמי שרצה לדבר איתי שיצלצל. אבל זה לא נעים לבוא ולצלצל. אוף זה קשה"; "היו ליצידי"; "בזכות גלי, איריס וקרן אני מתמודדת והצלחתי"; "הייתי יכול להיעלם לה, אבל כשהייתי צריך אותה היא הייתה עוזרת לי").

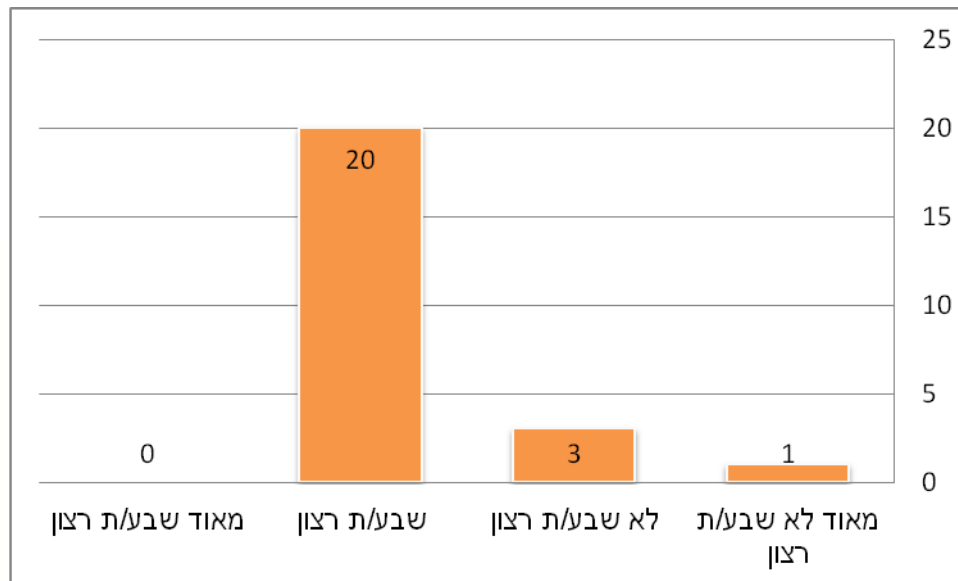
לעתים היציאה מהמשבר מיוחסת ליכולתו של הצעיר להתגבר על האתגר בכוחות עצמו. צעירים שהצליחו להיחלץ מהמשבר, ייחסו זאת לכוחות שגיבשו במהלך חייהם ("המזל שלי שבורכתי בשיווי משקל נפשי"; "חילצתי את עצמי"; "אני לא יודעת איך שרדתי"; "יש נפילות אבל פתאום את מתעוררת"). בנוסף, מיוחסת היציאה מהמשבר ליכולתם להשאיר את העבר מאחור ("העבר שלי אין לי מה לעשות איתו, אני יכולה רק לקבל אותו, אבל העתיד אני יכולה לעבוד קשה לשנות").

שירות צבאי ושירות לאומי

כל הצעירים המשתתפים בתוכנית אמורים לשרת בצה"ל או בשירות לאומי. ואכן כל הנחקרים, למעט אחת, שירתו בצבא (15), או בשירות לאומי (9). מרבית הצעירים סיימו את שירותם בהצלחה (20) ואחד מהם עודנו משרת בצה"ל. רק שלושה השתחררו מצה"ל בגלל אי התאמה. שניים שנאלצו לסיים את השירות הצבאי בטרם עת, עברו לשירות אזרחי.

ממוצע שביעות הרצון מהשירות הלאומי או הצבאי בסולם של 1 (מאוד לא שביעות רצון) עד 4 (מאוד שבע רצון) הינו חיובי מתון - 2.7 (סטטיית תקן 0.5). מרבית המשתתפים דיווחו על שביעות רצון (אם כי לא גבוהה מאוד) מהשירות הלאומי או הצבאי (20), ואלו ארבעה הביעו אי שביעות רצון (תרשים 26). יותר ממחצית מהמשתתפים חשו כי נתרמו מהשירות (15). היתר (6) ציינו כי השירות לא תרם להם כלל, ושניים מהם ציינו כי השירות גרם להם למה שהם מכנים "טראומה".

תרשים 26. שביעות רצון מהשירות בצה"ל או בשירות לאומי בקרב המרואיינים

(ממוצע 2.7, סטיית תקן 0.5)

עבור חלק ניכר מהצעירים השירות בצבא או בגופים אזרחיים נתפש כחווייה חיובית ("קירב אותי למדינה"; "היה לי טוב בצבא"; "קבלתי המון כוחות וטיפים לחיים"; "נתן לי פוש"), זאת למרות הקשיים הכרוכים בכך. עבור חלקם היוותה המערכת הצבאית או השירות האזרחי מערכת תמיכה חברתית. היא אפשרה להם יצירת קשרים שחלקם מלווים אותם עד היום בחייהם האזרחיים ("הכרתי מלא אנשים טובים"; "האנשים זה מה שעושה את החוויה בצבא, הצבא זה רק כלי").

בנוסף, השירות נתפש כנקודת מפנה בגיבוש האישיות, כמעבר לבגרות ("זה בונה אופי"; "שינה לי את האישיות עכשיו אני יותר אחראי"; "הייתי ילדה מאוד בעייתית לפני השרות"; "השתנתי הרבה"), ושינוי פרספקטיבה על החיים ("סדרו לי את החיים"; "נתן לי כיוון לפקידות, מצאתי מה שמתאים לי"; "את מקבלת הבנה, ראייה אחרת על החיים"). מי שהיו חלק מצוות נותן שירותים בגופי השירות הלאומי הדגישו שהסיוע לאחרים סיפק להם הזדמנות לתת בחזרה בתמורה לסיוע שקבלו כילדים בפנימייה, ותחושה של "להיות סופסוף בצד שתורם" ("חשבתי שאני רחוקה מהמקום של לתת, ובסוף גליתי לגמרי אחרת. מסתבר שאני מאוד עוזרת..."; "אחרי הפנימייה את רוצה להיות הצד שתורם").

עוד צוינה תרומתה הממשית של המסגרת. עבור חלק מהצעירים הצבא או השירות היוו אופק תעסוקתי ("היה לי טוב שם, ועכשיו זה המטרה שלי להתגייס למשטרה"; "השירות לאומי פתח לי דלתות לעבודה בגן ילדים"; "עד היום אני בתחום הזה"). היו גם מי שחוו אכזבה מאי קבלתם כעובד/ת מן המניין ("חבל שהם נתנו לי ללכת, רציתי להמשיך לעבוד שם"; "אמרו שאין תקן ותירוצים"; "לא הסכימו לקבל אותי כמדריך, אמרו שאני צעיר מדי... אני מבחינתי הייתי ממשיך"), או מדחייתם כמשרתים בקבע ("רציתי להישאר בקבע אבל לא נתנו לי"). מרבית הצעירים עבדו במהלך השירות הצבאי או הלאומי. מרביתם ציינו זאת כיתרון, אם כי תארו מצב שבו עבדו כל השבוע גם בימים ובשעות שאמורים היו להיות עבורם זמן מנוחה או חופשה ("אמרתי להם שאני חייבת לעבוד"; "במקביל עבדתי במטבח של למרחב"; "הייתי בבסיס פתוח אז כל יום הצלחתי גם לעבוד"; "בשירות לאומי זה עבודת יום ואחרי זה הייתי הולך לעבוד, כל ערב פנוי לעבודה").

מעט מהצעירים תיארו חוויה צבאית שונה לחלוטין ("הצבא לא נתן לי כלום"; "רק עשה לי בלאגן. לא קבלתי מהם כלום"), חלקם אף הרגישו שהשירות הצבאי הותיר בהם חוויה טראומטית בה נזרקו ממקום למקום ("לא נתן לי כלום חוץ מטראומה"; "זרקו אותי"; "הרגשתי כמו עלה נידף"). חלק מהם ייחסו את החוויה השלילית לקשיים במימוש זכויותיהם כחיילים בודדים או זכאי סיוע ("רק כשהוא נפטר עזרו לי"; "מבחינת ת"ש לא קבלתי את השכר דירה שהייתי אמור לקבל כחייל בודד.. מרחו אותי.. הייתי בכל מקרה בחובות, וגם לא יכולתי להתקיים"). מעטים נאלצו להשתחרר מצה"ל לפני תום משך השירות המקובל, בשל הקושי להתקיים ללא מיצוי זכויותיהם.

הערכות הצעירים היבטים ותפקודים מרכזיים בחייהם

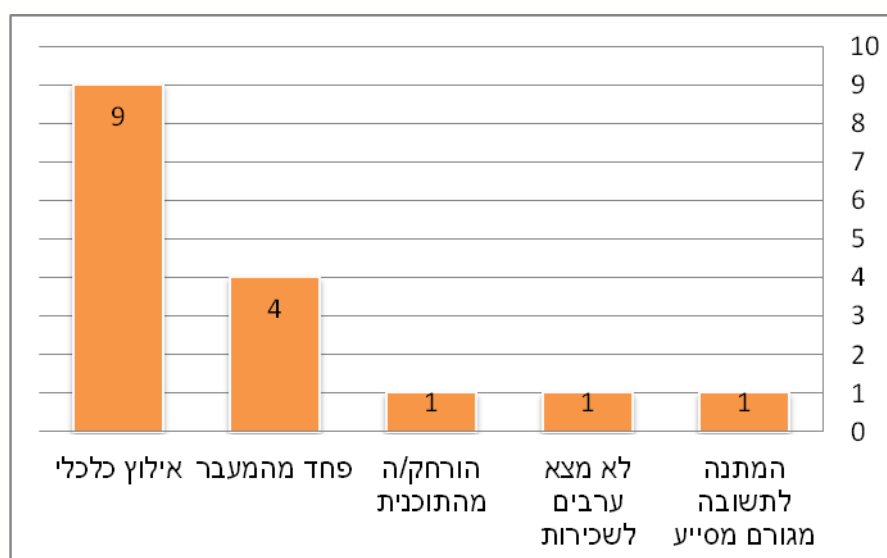
חלק זה בהערכות הצעירים מתייחס להיבטים מגוונים בחייהם לאחר עזיבת התוכנית. על מנת לקבל הערכות אלה התבקשו הצעירים לתאר כל אחד מההיבטים, לדרג את שביעות רצונם מהמצב הקיים ואת גורמי הסיוע במידה והיו כאלה.

דיוור

מתוך 25 המרואיינים, תשעה ציינו כי מציאת המקום המגורים עם עזיבת התוכנית הייתה קשה עבורם. יתר על כן, 14 מהם דיווחו "שהיה מצב שלא היו בטוחים האם יהיה להם מקום לישון". הסיבות לכך מגוונות (תרשים 27), וכללו, בין היתר; אילוץ כלכלי (צוין על ידי 9 צעירים) ופחד מהמעבר (צוין על ידי 4 צעירים). תרשים 28 מראה כי גורם הסיוע המרכזי בנושא סידור מגורים היא התוכנית, שצוינה על ידי עשרה צעירים. היתר נעזרו בחברים (5), בקרובי משפחה (3), בבן זוג (1) לצורך מציאת סידור מגורים. חמישה מהצעירים חיפשו ומצאו דירה באופן עצמאי.

תרשים 27. שכיחות הסיבות לאי ודאות סידור מגורים

(חלק מהמשתתפים ציינו יותר מסיבה אחת)

בזמן הריאיון, יותר ממחצית הצעירים התגוררו בשכירות באופן עצמאי: לבד, עם שותפים או עם בני ובנות זוגם (13) (תרשים 29). השאר בסידורי מגורים אחרים המפורטים בתרשים. שבעה מהצעירים דיווחו כי סידור המגורים הנוכחי אינו מובטח, וכי יאלצו למצוא סידור אחר בזמן הקרוב. כאשר נשאלו לגבי סידור המגורים המתוכנן לזמן הקרוב, 14 ציינו כי יתגוררו בשכירות והיתר, אצל בן זוג (4), ואצל ההורים (1). אחד מהמשתתפים מתכנן לחזור לדירה של התוכנית, ושניים מהמראיינים פועלים כדי להעביר את מגוריהם מחוץ לישראל. 40% מכלל המראיינים עברו שלושה מקומות מגורים ויותר במשך השנתיים שהחלו עם עזיבת הדירה (לוח 2). לוח 3 מצביע על כך שיותר ממחצית מהצעירים (14) התגוררו אצל חברים או קרובים, ואילו פחות ממחצית שלמו שכר דירה מופחת במגורים לחיילים משוחררים (6), או שילמו שכר דירה באופן עצמאי במסגרת שותפות או מגורים לבדם (5).

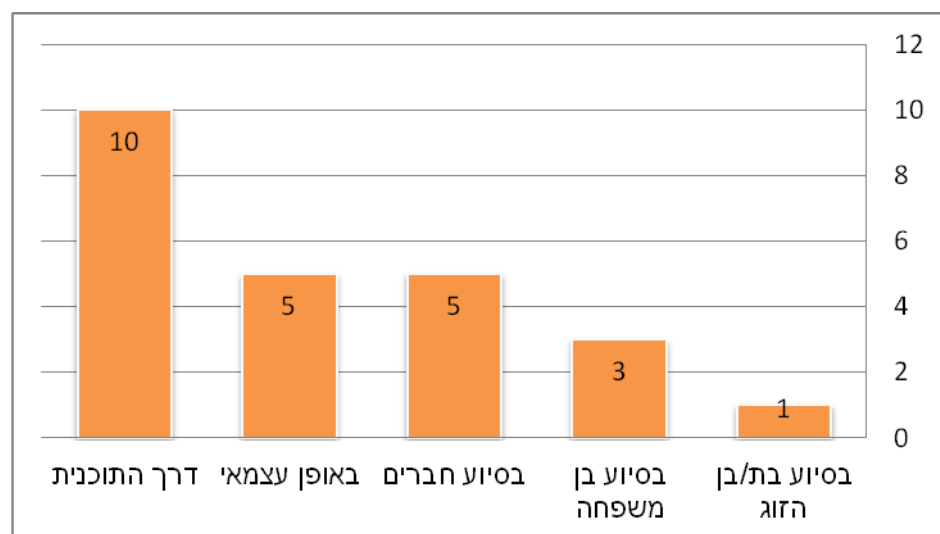
לוח 2. מעברי מגורים בטווח של שנתיים מעזיבת הדירה

שלושה עד שישה מעברים				שני מעברים		מספר הבוגרים בכל קטגוריה
שישה מעברים	חמישה מעברים	ארבעה מעברים	שלושה מעברים	עברו פעמיים	עברו פעם אחת	
1	1	3	5	6	9	
4%	4%	12%	20%	24%	36%	
40%				60%		

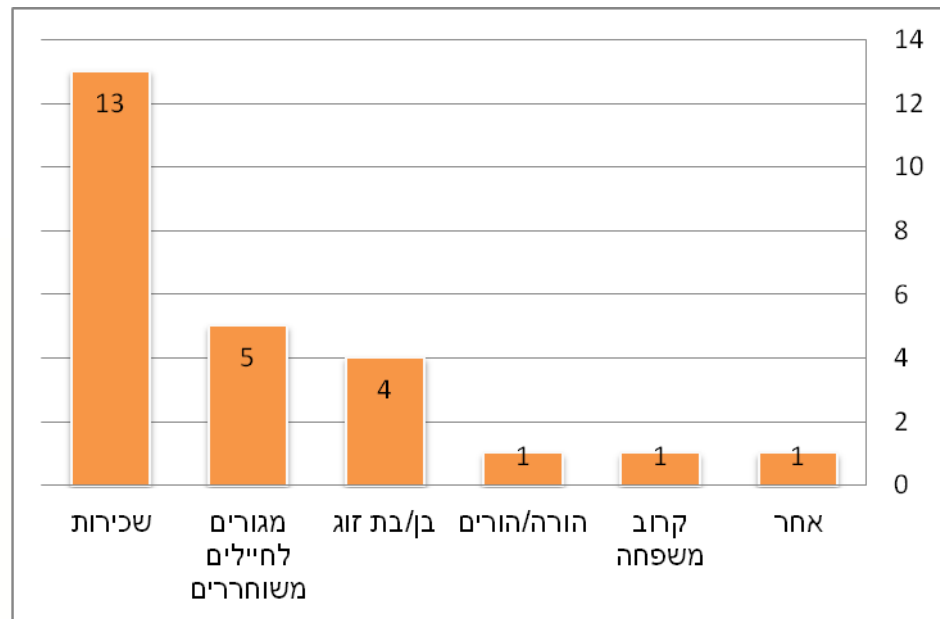
לוח 3. מקום מגורים עם היציאה מהדירה של התוכנית

ללא צורך בתשלום שכר הדירה					השתתפו בתשלום שכר הדירה	
56%					44%	
אחר (לא עצמאי)	אצל חברים	אצל הורה/הורים	עם קרוב משפחה	אצל בן או בת זוג	במגורים לחיילים משוחררים	בשכירות
4	2	4	1	3	6	5
16%	8%	16%	4%	12%	24%	20%

תרשים 28. גורמי סיוע במציאת סידור מגורים

תרשים 29. מגורים בזמן הריאיון

כל הצעירים דיווחו כי נושא המגורים הינו התמודדות מרכזית בחייהם. רבים ציינו את עזרתה של התוכנית בשלב הקריטי של חיפוש מגורים עם עזיבת הדירה של התוכנית. עבור חלקם ההכרות עם שותפים לדירה מהתוכנית אפשרה מעבר חלק יחסית למגורים עצמאיים ("עברתי לגור יחד עם אחת מהשותפות בדירה של גשר"; "השכרתי עם בחור מהתוכנית").

צעירים שעברו לפרויקט לחיילים משוחררים בראשון לציון ציינו את הסיוע מהתוכנית ("מהפריקט עזרו לי להגיע לפה"; "הילה סדרה הכול, ואני הייתי צריך רק להתקבל"). המגורים בפרויקט זה העניקו להם הזדמנות להתגורר באופן עצמאי, ובמחיר סמלי שאפשר להם לכסות חובות ולדחות את ההתמודדות עם מחירי הדיר בשוק ("משלמים פה מחיר סמלי"; "זה הציל אותי"; "פה אנחנו משלמים פעם בחודשיים 2500 ₪ ... התחלתי לברר על מה קורה בחוץ וזה ממש ממש יקר לעומת פה").

בנושא הדיר מתארים מרבית הצעירים מעברים רבים ("בן הזוג עזר לי פעם, ואז הלכתי לישון אצל חברים ופעם בעבודה בתל אביב ושוב לישון אצל חברים"; "עוף נודד", "משנה אווירה כל שנה"; "גרתי חצי שנה אצל אישה מבוגרת"), ותלות בקרובים וחברים ("גרתי אצל חבר חודשיים"; "לא הייתה לי ברירה אז עברתי לדודה שלי"). הבוגרים מתארים את סידורי המגורים בדרכים שונות, אולם אף אחד מהם לא השתמש בכינויי שייכות כמו למשל: 'הדירה שלי', 'בבית'. אורח החיים המלווה במעברים רבים תואר כחוסר יציבות ("שום דבר לא מובטח, הכול יכול להשתנות"; "אני צריכה עוד מעט לעזוב ואין לי מושג מה יהיה") ובתחושת תלישות ("אין לך פינה משלך", "קשה לי, אין לי למי לפנות, אני לא יודעת אם יהיה לי בית"; "המעברים האלה זה לא קל, את רוצה לנחות על קרקע... בית זה ביטחון"; "לא ידעתי לאן אני חוזרת עם התינוקת, זה היה מטורף").

הסיבה העיקרית למעברים הרבים ולחוסר שביעות רצון גם מסידור המגורים הנוכחיים היא סיבה כלכלית, הנעוצה ביוקר המחיה בכלל, וביוקר הדיור בפרט ("קשה לעמוד בשכר דירה"; "דירה ממש קטנה אין מקום לתינוקת"; "בקושי מצליחים לשלם"; "מבחינתי לא הייתי גר פה"; "ברור שאני לא רוצה לחיות ככה, אבל אין אני אצליח לבד"). חלקם התמודדו עם קשיים בקשר עם בעלי הדירות, כמו למשל, פינויים או קושי במציאת ערבים ("תבעו אותה על הדירה המפוצלת ואני צריכה מהר להתפנות"; "לא מצאנו ערבים לחתימה על החוזה דבר שעיכב מאוד"; "בקשנו מקרובים שלנו להיות עדים, היה הרבה בלאגן, בעל הבית עשה לנו את המוות").

דיווחיהן של צעירות שהתגוררו עם בני זוגן תארו תלות בן הזוג בנושא המגורים ואצל חלקן בשל רצון להימנע ממגורים אצל קרובים ("הכרתי מישהו והשכרנו דירה"; "התגלגלתי, לא בדיוק אצל חברים..."; "עד שהכרתי שוב את ... שאני חיה איתו עכשיו. העבודה זה בבית שלו"; "גרנו אצל ההורים שלו"). לעיתים בן זוג תואר כמשאב ותנאי מגורים עצמאיים ("אני יודעת שאצטרך לחיות עם עוד מישהו, אולי עם בן זוג"; "החבר הציע לי לבוא, אמרתי לו טוב והלכתי... הייתי בדירה עם ההורים של אימא שלו"; "גרתי עם החבר שלי אצל ההורים שלו").

פנייה בבקשה להתגורר עם קרובי משפחה בכלל והורים בפרט תוארה כמצב של מוצא אחרון ("עברתי אצל דודה שלי, זו הייתה לי האפשרות היחידה"; "100% מתוך אילוץ ולא מרצון"; "הבנתי שאין לי ברירה אלא לבקש מסבתא שלי לבוא לגור אצלה"). חלקם מתארים בחוסר שביעות רצון את החזרה לבית ההורים, שממנו הוצאו בילדותם מסיבות שנמנעו מלפרט ("המטרה הייתה לברוח מאימא... מינימום זמן בבית"). תנאי המחיה אצל הקרובים היו גרועים ולו בתחושות קשות מאוד ("כשגרתי אצל דודה שלי ישנתי בסלון, הרגשה קשה"; "באה רק לשתות לאכול"; "קשה לגור עם סבתא, אני גרה פה באין ברירה אחרת"). מרבית הקרובים או ההורים דרשו מהצעירים לשאת בהוצאות המחיה (שכר דירה, הוצאות שוטפות ומזון). המעטים שהצליחו לשאת בעלויות שכר דירה לתקופה קצרה או ארוכה מתארים זאת כחוויה חיובית של 'מקום שקט' ('לבד, בלי שותפים'; 'רציתי שקט, לבד'; 'פה אני לבד עם השקט שלי'), בשונה מהמגורים המשותפים בפנימייה ובדירות ('זה לא אותו דבר כמו בתוכנית או בפנימייה שהיינו חמש בנות בחדר. פה זה הרגשה של פרטיות').

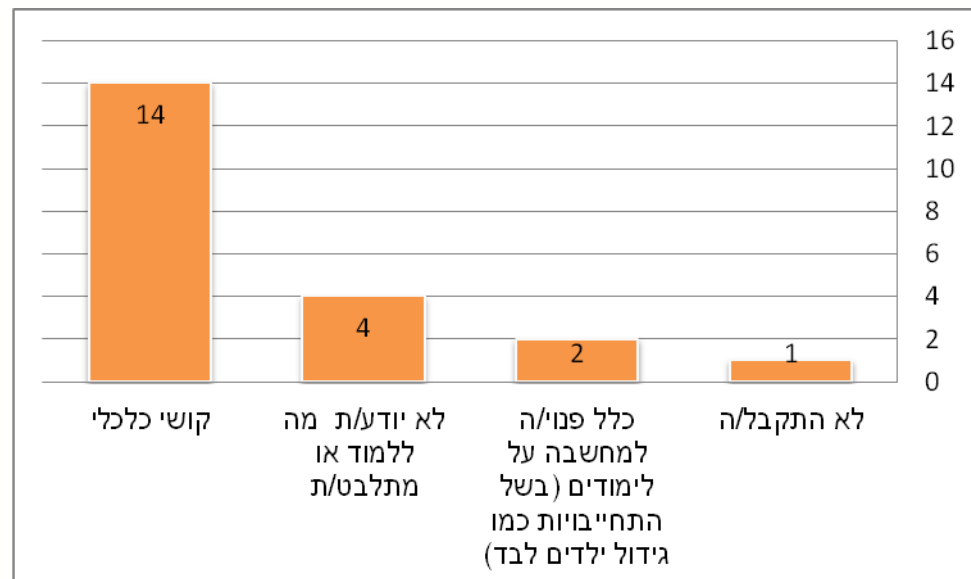
רכישת השכלה

כמעט כמחצית הצעירים (11) רכשו השכלה בתקופת ההשתתפות בתוכנית ולאחריה, ומתוכם 3 עדיין בלימודים. שלושה מהצעירים עסקו בלימודים טרום אקדמיים: השלימו בגרות, למדו בקורסי הכנה לפסיכומטרי או במכינות; שמונה מהצעירים סיימו לימודי תעודה או לימודים לרכישת מקצוע. 18 מכלל הצעירים (חלקם רכשו השכלה כלשהי) מעוניינים בלימודים, לעומת שישה שדיווחו כי אינם מעוניינים בכך. יותר ממחצית הצעירים דיווחו כי כעת אינם מקבלים סיוע בנושא לימודים או רכישת השכלה (14), לעומת שמונה שצינו כי הם מקבלים סיוע בנושא: שלושה ממקורות בלתי פורמליים; שלושה מארגוני מגזר שלישי (כמו למשל התוכנית); ושניים מקבלים סיוע משירותים חברתיים.

תרשים 30 מתאר את התפלגות הסיבות לאי היכולת לממש את הרצון ללמוד, ומראה כי הסיבה השכיחה ביותר, אצל 14 מהמראיינים, היא כלכלית. ארבעה מהצעירים ציינו כי אינם יודעים או מתלבטים מה ללמוד, שניים ציינו כי כלל אינם פנויים למחשבה על לימודים, ואחד לא התקבל ללימודים שפנה אליהם.

כל הצעירים שרואיינו התעניינו בלימודים בתקופת השהות בתוכנית או לאחר סיום ההשתתפות בה ("מאוד רוצה בעתיד"; "רוצה ללמוד בחו"ל"). לחלקם ידוע תחום הלימודים ותרומתו לאופק התעסוקתי שהם מעוניינים בו ("ברור לי שאני רוצה ללמוד קרימינולוגיה כדי להיות חוקרת במשטרה"; "סייבר לא לומדים באוניברסיטה, אני צריך לעשות קורסים"; "ליבי בעבודה סוציאלית"). מעטים מאוד הניחו לרצון זה ("הייתה תקופה שרציתי ללמוד"; "הייתי הולכת ללמוד, אבל אין לי אפשרות ויש לי תינוקת"). מי שמימשו את הרצון עשו זאת בעיקר באמצעות השלמת בגרויות וקורס פסיכומטרי.

תרשים 30. סיבות לאי מימוש הרצון ללמוד

מרבית המראיינים ויתרו על לימודים אקדמיים ופנו ללימודים שיעניקו להם תעודת מקצוע, שתאפשר להם אפשרויות תעסוקה טובות יותר: מזכירות רפואית, עיצוב גרפי, הלחמות ושיפוצים, נהיגה, ספרות, איפור ומכונאות רכב ("אני רוצה לסיים את העיצוב גרפי כדי שיהיה לי מקצוע, אוכל לעבוד בזה ואז ללמוד מה שאני באמת רוצה"; "4 שנים עד שאקבל תואר זה בזבזו כי אני יכול לעשות כסף בזמן הזה"; "אמרתי מה זה נותן לי בעתיד? מה יש לי מזה ביד?").

מרבית הצעירים מספרים שעם היציאה מהתוכנית וההתמודדות עם חיים עצמאיים, נדחק נושא הלימודים בסדר העדיפויות לטובת הצורך בפרנסה ("הנושא של הלימודים נשאר באוויר"; "אני בכלל צריכה למצוא עבודה כדי לשלם על לימודים, אבל אין לי איך לממן דברים קטנים יותר"; "אי אפשר לעבוד וללמוד כי זה לא מתאפשר מבחינה כלכלית"). המצוקה הכלכלית היא הגורם המרכזי הנקשר בעיני הצעירים לחוסר האפשרות ללמוד ("זה הרבה כסף לעשות את זה שוב (פסיכומטרי)", "את לא יכולה לשים בחיסכון ללימודים, הכול יקר"; "בכל מקרה אני אתחיל, אבל זה נבלם בגלל הקטע הכלכלי"). יש שהתייחסו להיעדר תמיכה משפחתית ("אין לי הורים אני צריכה לממן הכול לבד... ואני לא יודעת איך בכלל אפשר לעשות את זה. אין מלגות שמשלמות הכול"; "אני לא אגיע לאוניברסיטה כי אין לי יכולות כלכליות ואין לי תמיכה"). היו שנאלצו לפרוש מן הלימודים בעקבות קשיים כלכליים שלא הצליחו להתמודד עמם ("כל פעם שלמדתי הייתי על סף קריסה כלכלית").

חלק מהצעירים מודעים לסיוע במלגות מטעם התוכנית ("אני יודעת שהם עוזרים במלגות"; "הם מארגנים כסף ללימודים"), ואף מימשו אותו ("קבלתי מגשר מלגה בשנה הראשונה וגם בשנייה"; "אני לומדת עם מלגה של התוכנית עיצוב גרפי"). לעומת זאת, אחרים טענו שקיימת אי בהירות באשר לזכויות הקשורות לסיוע לימודי ("אף אחד לא הסביר לי על הלימודים ומה לעשות ואיך להתקדם"; "בקשתי מהתוכנית כמה פעמים עזרה כלכלית ללימודים אבל נשאר באוויר"). סכומי הסיוע הם תנאי מרכזי שידיעתו תאפשר להם להחליט האם יוכלו כלל לתכנן את הנושא לימודים ("אמרו לי שיש לי 40000 ₪ ללימודים אבל אף אחד לא מסביר לי כלום. אני מת להתפתח").

אצל כמה מהמראיינים מימוש הרצון להתחיל לימודים נבלם בשל אי פניות שנעוצה בדאגה לתלויים ("אני בכלל עם הילדה" "אני עם הילד ועובדת אין לי זמן לחשוב על זה אפילו"); או בשל אירועי חיים שגורמים למצוקה רגשית ("לא סיימתי את הלימודים כי משהו קרה בחיים").

ההתלבטות באשר לתחום הלימודים הרצוי תוארה גם היא כגורם המעכב את מימוש הרצון להתחיל לימודים ("אי קבלת החלטה זה מה שתוקע אותי"). מרבית ההתלבטויות נעוצות בקושי בבחירת מקצוע או תחום הלימודים ("אני לא סגורה על עצמי אולי בגלל שאני מבולבלת, כל הזמן חושבת מה ללמוד"; "אני לא יודע מה לבחור, יש הרבה תחומים שאני מתחבר אליהם"). לעיתים נאלצו הצעירים לוותר על תחום הלימודים שבחרו, בעיקר אלו הנלמדים באקדמיה, בשל אי קבלה או תחושת מסוגלות עצמית נמוכה הקשורה לבינה הפסיכומטרית ("אני לא יודעת אם אני אעמוד בפסיכומטרי"; "המורה שלי בפסיכומטרי התבאסה עליי כי הייתי בכיתה הכי תותחית אבל עד שמצאתי את החדר בחיפה הכול ברח לי מהראש... עכשיו אני בכלל עם תינוקת").

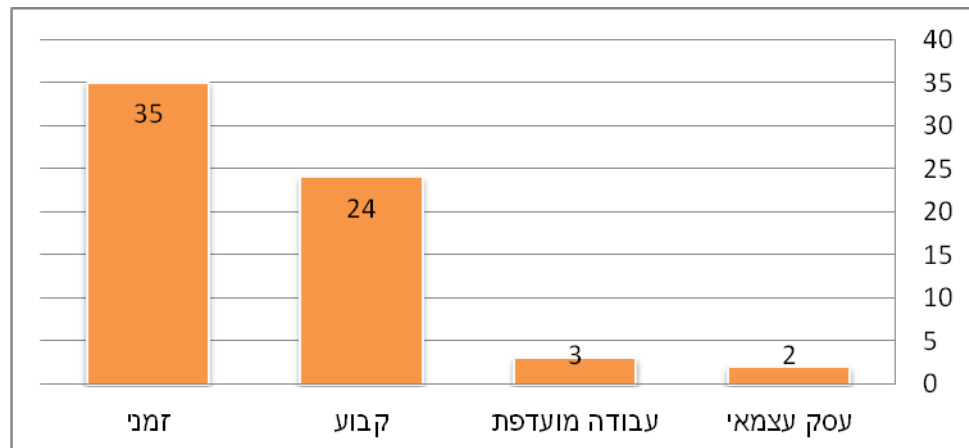
תעסוקה בשכר

בחלק זה התבקשו הצעירים להתייחס לתעסוקה מעזיבת הדירה של התוכנית ועד למועד הריאיון. 22 צעירים דיווחו כי עבדו בתקופת היציאה מהדירה (לעומת שלושה שלא מצאו עבודה). 11 מהצעירים דיווחו כי קבלו סיוע מגורמים מגוונים על מנת למצוא עבודה: 5 מהתוכנית, 5 מחברים וקרובים, ו-1 מתוכנית "למרחב". שבעה מתוך ה-11 זקפו את מציאת התעסוקה לסיוע שקבלו. לעומת זאת, 12 מבין הצעירים דיווחו כי לא הסתייעו בגורם כלשהו למציאת עבודה.

בתקופה שעם עזיבת הדירה ועד מועד הריאיון, 20 מתוך 25 הצעירים עבדו באופן רציף, לעומת חמישה שדיווחו על תקופה ארוכה של חוסר תעסוקה בה חיפשו עבודה ללא הצלחה.

אופי העבודות בהם עסקו הצעירים חושבו באופן הבא. כל אחד מהמשיבים נשאל לגבי העבודות בהם עבד בשלוש שנים לאחר עזיבת הדירה. סוגי העבודות קודדו כפי שמופיע בתרשים 31. ניתן לראות כי מרבית המשרות היו זמניות (לדוגמה, מלצרות ועבודה לא קבועה כמוכרים).

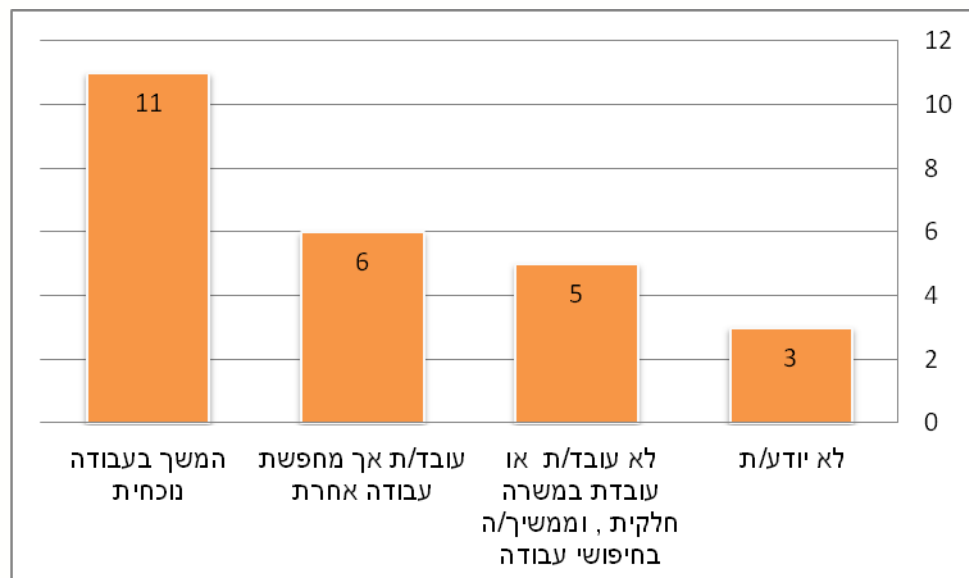
תרשים 31. אופי המשרות בטווח של שלוש שנים מעזיבת הדירה (סה"כ 64 משרות)

הצעירים נשאלו באשר לתעסוקה בתקופה הנוכחית, בסמוך ובזמן לקיום ראיון. ממוצע אחוזי המשרה של 20 מתוך הצעירים, שדיווחו על תעסוקה, הינו 87.25, עם סטיית תקן 19.5. סטיית התקן הגבוהה מעידה על ריבוי משרות חלקיות שבהן הועסקו הצעירים. בנוסף, כמעט מחצית מהמועסקים דיווחו על חוסר היציבות של התעסוקה הנוכחית.

תרשים 32 מתאר את תכניהם של הצעירים בתחום התעסוקתי: מתוך 20 הצעירים המועסקים, 11 דיווחו כי הם מתכננים להתמיד בעבודה הנוכחית; שישה מחפשים תעסוקה אחרת או נוספת; ושלושה דיווחו על אי ודאות תעסוקתית. החמישה שדיווחו כי אינם עובדים, מתכננים להמשיך בתהליך חיפוש התעסוקה.

תרשים 32. תכניות בנושא תעסוקה

בשיחות עם הצעירים צוינו הדרכים השונות באמצעותן נערכו חיפוש העבודה. חלקם ציינו סיוע מטעם תוכניות שונות ("התחלתי לעבוד ככוח עזר בבית חולים בעזרת ערן מהתוכנית"; "סדרו לי מלמרחב"; "ניסו לעזור לי מהתוכנית אבל בסוף מצאתי לבד"; "גשר מעלים הצעות עבודה באתר אבל לרוב זה לא מתאים לי"; "הקופי בר זה דרך בית אמיתי"; "במנטורינג טלי עזרה לי וסידרה לי את העבודה בבית חם. אבל זה רק כמה שעות"). עבור חלקם סיוע מצד חברים או קרובים היה יעיל במיוחד ("חבר אמר לי בוא לעבוד באילת"; "מצאתי את העבודה דרך חבר"; "אני עובד בחברת השקעות ושוק ההון... מצאתי דרך אח של חברה שלי"). עם זאת, רבים מהצעירים ניסו להתמודד עם חיפוש התעסוקה באופן עצמאי ("אני מחפשת לבד. אני לא רוצה להטריח את התוכנית").

מרבית הצעירים תיארו קשיים רבים המתלווים לתעסוקה. תקופת חיפוש עבודה לרוב נמשכה זמן רב, ולוותה בתחושות חוסר אונים, לחץ וחרדה ("היו לי תקופות של חיפוש עבודה שלא ידעתי מה לעשות"; "אני הולכת כל יום לראיונות, מוכנה לעבוד בכל דבר אבל לא מקבלים אותי"; "חיפשתי עבודה בטירוף"; "זה עורר אצלי המון חרדה"; "הייתי בלחץ ורק חיפשתי וקיוויתי"). עבור חלקם תקופה זו יצרה תחושת מסוגלות עצמית נמוכה, שנבעה מאי קבלתם למשרות שונות בשל חוסר ניסיון ("זה מאוד קשה כי את חסרת ביטחון ואין לך ניסיון בכלום"; "רוצים ניסיון בכל מקום, שיתנו לבנאדם לצבור ניסיון").

החסמים למציאת משרה מתאימה מגוונים, אולם ניתן לזהות כמה מרכזיים, כמו: חוסר ניסיון בשוק התעסוקה ("זה פעם ראשונה בחיים"; "אין לי ניסיון"; "אין לי עדיין מקצוע"), אי התאמה למשרות רצויות ("אני מחפשת עבודה אבל לא מתאימה לכל העבודות"; "מאוד רוצה לעסוק בתחום המחשבים...סדרתי מלא מחשבים והתנדבתי אבל אני לא יודע אנגלית"; "אמרו שאני לא מספיק מהירה יחסית ליתר העובדים"), היעדר קשרים במקומות עבודה ("אין לי קשרים ואני לא יודע מאיפה להביא עבודות"), ועוד ("אני מאוד רוצה לעבוד במשטרה... הם לא רוצים לגייס בנות, הם אומרים היא תתחתן ותביא ילדים"; "עבדתי מיונים בשב"ס אז לא התחלתי שום דבר חדש. הייתי אמורה להתחיל אבל אז נשארתי בלי").

רבים מהצעירים המועסקים הביעו חוסר שביעות רצון ממקום העבודה ("מתוך חוסר ברירה של עבודה והישרדות... לא רוצה להיות שם לאורך זמן"), מהיקף המשרה או מהיותה משרה זמנית (אין אירועים אז, אין משמרות ואין כסף"; "זה רק כמה שעות"; "זה רק 3000 ₪"). רבים נשארים במקום העבודה מתוך חשש שלא ימצאו עבודה אחרת וייקלעו למצוקה כלכלית ("לא יגרשו אותי אבל האורות האדומים במקום הזה"; "זה לא מה שציפיתי אבל אין מקום עבודה אחר"; "מתה לעזוב ולהיות במזכירות רפואית"). לעומת זאת, חלקם עזבו מקומות עבודה לעיתים תכופות ומסיבות שונות ("חצי שנה בחלק מהמקומות... לא יותר משנה במרבית המקומות"; "עבדתי בעוד מלא עבודות: שיפוצים, בקולנוע, מלצרות, שטיפת כלים, שטיפת מכונות, במפעל..."). חלק מהסיבות שצוינו על ידי הצעירים הן קשיים מול מעסיקים ("במקום קופאית שמו אותי סדרנית סחורה"; "המנהל דיבר אליי לא יפה אמרתי תודה רבה ולהתראות"; "נתנו לי לשבור קירות במקום לתקן רכבים") או עובדים אחרים ("דוחפים לך רגליים ותחרות"; "מאוד קשה לשרוד שם, אם את לא מכירה מישהו"; "באו אנשים חדשים והכול השתבש"); אי הצלחה לשלב בין משרות שונות ("עבדתי גם בצהרון אבל זה התנגש לי עם המשמרות"); ומעברים במגורים ("עזבתי כי עברתי לקריית ביאליק"; "זה כבר היה לי רחוק").

צעירים רבים מדווחים על תחושת תשישות פיזית ("אין לך זמן לדברים כמו לאכול טוב"; "עוד משמרת ועוד משמרת ככה כל השבוע רצוף"). זו יוחסה לעבודה בכמה משרות ובכל ימות השבוע ("גם באבטחה וגם בספא וגם בטיפולים פרטיים ... רק ככה לשרוד"), ולמספר רב של שעות עבודה ("עובד בכל דבר, לפעמים 12 שעות ביום"). כל אלו הביאו לפגיעה ממשית בבריאותם ("זה פוגע בבריאות"; "אני קרסתי מהמצב הזה").

מצב כלכלי

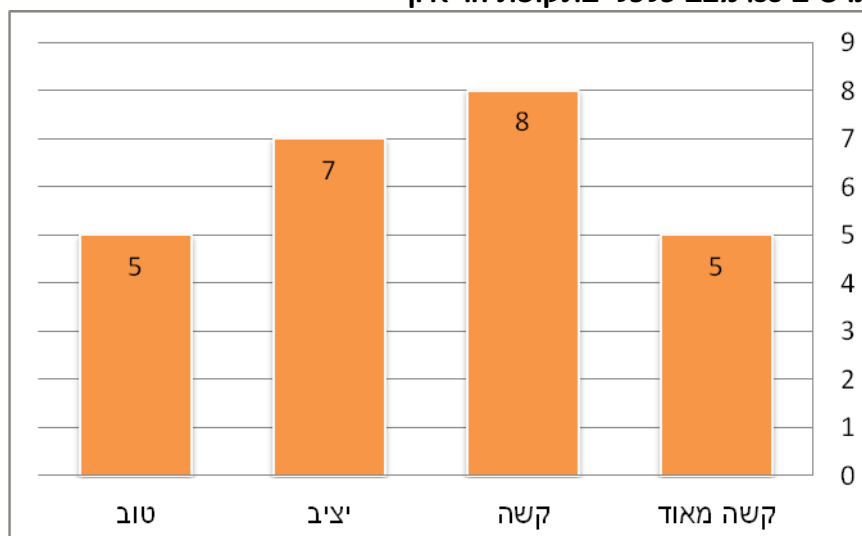
שכרם הממוצע של הצעירים המועסקים (20) הינו 4927 ₪, עם סטיית תקן של 1621 ₪. סטיית התקן מעידה על הבדלים גדולים בשכר בין הצעירים. רק מחצית מהצעירים (12) סבורים כי בתקופה הסמוכה למועד הריאיון תהיה להם הכנסה סבירה "כדי להסתדר". שמונה מהצעירים ציינו כי לא בטוח שתהיה להם הכנסה סבירה לקיום; שלושה חוששים שלא, ואחד בטוח שלא תהיה ברשותו הכנסה סבירה לקיום.

תרשים 33 מראה כי יותר ממחצית הצעירים מתארים מצב כלכלי קשה (8) וקשה מאוד (5). 23 מתוך 25 הצעירים מעידים כי מאז עזיבת התוכנית התקשו (או עדיין מתקשים) לרכוש דברים חיוניים (אוכל, שכ"ד, תרופות, סיגריות). לוח 4 מתאר את שכיחות הפנייה לכל אחד מגורמי הסיוע אליהם פנו הצעירים במצוקה כלכלית.

לוח 4. גורמי סיוע במצוקה כלכלית

למי פנית כשהמצב הכלכלי היה קשה במיוחד?					
הורה	קרובים	חברים	בתוכנית	לקחה/הלוואה	אחר
1	4	1	2	1	1
10%	40%	10%	20%	10%	10%

תרשים 33. מצב כלכלי בתקופת הריאיון

מרבית הצעירים דווחו על מצוקה כלכלית לאחר עזיבת התוכנית, בתקופה בה התקיים הריאיון או מוקדם לה. המצוקה הכלכלית מתוארת כחיים בעוני ובהדרה. זו באה לידי ביטוי בחוסר יכולת לרכוש מוצרים בסיסיים ("המצב על הפנים אין לי לקנות כלום"; "החודש למשל אני לא יודע מה נעשה עם השכר דירה"). רבים מהצעירים לא יכלו לרכוש לצממם כמות מספקת של מזון ("ראו שאין לי מה לאכול... היו בהלם.. לא היה לי כסף לאכול ופשוט רזיתי"; "עכשיו אפילו תלוש לאוכל יעזור") עבורם או עבור תלויים ("חסר לי אוכל לתינוקת"). כמו כן, התקשו לרכוש דברים חיוניים כמו תרופות ומוצרי היגיינה ("המצב ממש על הפנים, אין לי לקנות פדים או חזייה"; "תרופות אני מאוד מצטמצמת וגם בהוצאות האוכל").

החיים במצוקה כלכלית מתוארים כמצב מתמשך של מחסור ("אי אפשר לדעת מה יהיה מחר"; "אין חופשות, אין בשר, אין מותרות, אני לא קונה"). על מנת להתמודד עם ההוצאות השוטפות צעירים רבים נכנסו למינוס בבנק, לוקחים הלוואות מהבנק או מחברים ("הכול בזכות המינוס"; "אני לא מצליחה לסגור את החודש בלי שאני צריכה ללוות מחבר שלי"). חלקם נקלעו לחובות המחריפים את הקושי להתמודד עם הכנסה נמוכה ("אני מרגיש כל הזמן חובות, עדיף שלא תדע... הלוואות"; "נתקעים בלי כסף לשלם חובות והוצאות של היום"). צעירים בעלי משפחות עם ילד אחד או יותר חיים בעוני על אף ניסיונות מצד קרוביהם או מטעם התוכנית לסייע להם ("סבתא שלי לוקחת אותי עם התינוקת וקונה לי דברים"; "חיים בקושי.. יש לי תינוקת והמצב הכלכלי בלתי אפשרי.. חסרי לי דברים שאני צריכה כמו אוכל בשבילה"). הסיבות למצוקה מיוחסות בעיקר ליוקר המחיה ("אפילו אוכל יקר"; "עם כל ההוצאות הכסף נעלם") ולהכנסה נמוכה ("אני מרוויחה מעט והוא 4000, השכירות זה 2500 והמעון זה 1500 המון כסף").

צעירים רבים קשרו בין ההישרדות הכלכלית לפגיעה בבריאות. הסיבה לכך תזונה לקויה ("הייתי קונה דברים בסיסיים כדי לא לרעוב ולא מעבר, לחם, חלב וביצים זה מה שהיה"; "אין לי בכלל זמן לאכול") בשילוב עם אורח חיים רווי מתחים ושעות עבודה מרובות ("אני משלמת מחיר על זה שאני לא קורעת את עצמי בעבודה.. בגלל זה אני לא יכולה להרשות לעצמי דברים חשובים"; "עובד 12 שעות ביום כדי לשלם.. אני לא שומר על עצמי אני יודע את זה"; "זה פוגע בבריאות אבל אין דרך אחרת לשרוד... זה שגרה").

ההתמודדות עם מצבי העוני והמצוקה דחקה צעירים רבים לחיי חברה מצומצמים ביותר ("רוב החברים ממשפחות נורמליות כולם היו חיים ואני לא חי") ובבצר מהם לבלות עם בני גילם ("אני מוותרת על לצאת עם חברות, אין לי אפשרות"; "אתה תקוע בבית כמה חודשים ויוצא מדעתך").

עבור חלק מהצעירים המצוקה הכלכלית מחריפה והולכת, ומלווה בתחושה שאין גורם שיכול לסייע להם ("אין במי להיעזר..."; "אנחנו על ההישרדות אבל אין שום עזרה", ובתחושת התמודדות עם מצב לחץ מתמשך ("היה חסר לי בגדים, מקרר ריק, מצב עצוב"; "אין סיכוי"; "זה מכניס אותי לסטרס"; "חוזרים לי השיקים של הדירות, יש בעיות").

מאחר והצעירים מתמודדים עם נתק ממשפחתם, נמנע מהם סיוע מקרובים מסיבות שונות, אשר חלקן קשורות למצוקה כלכלית ממנה סובלות המשפחות עצמן במשך שנים רבות ("אמא וסבתא מקבלות רק ביטוח לאומי.. לאמא יש הוצאה לפועל אי אפשר לבקש ממנה"; "אין קרובי משפחה שיכולים לתת לי"; "אשתי יתומה והמשפחה שלי לא יכולה לעזור"; "אבא שלי נכה 100%").

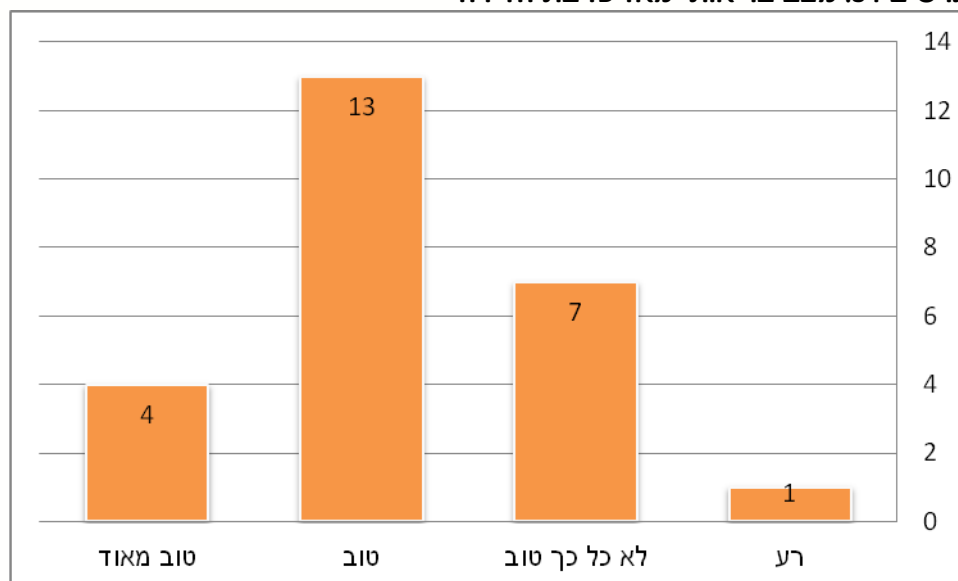
במקרים מסוימים פנו צעירים לבקשת סיוע מגורמים שונים, כמו למשל, לצוות התוכנית ("בתקופה שהייתי עם הילד ולא עבדתי פניתי לתוכנית והילה סידרה לי תלושים ואוכל לילד") ולקרובים ("כשאין ברירה אני הולכת לסבא לבקש ממנו כסף לחופשי חודשי"; "אחותי צריכה לעזור לי ... ממש נאלצה"). חלקם חשו בושה וחוסר נעימות לבקש עזרה ("לא ידעתי לבקש עזרה, התביישתי"; "לא נעים לי לבקש מהתוכנית שוב עזרה,

כי הם כל כך עזרו שכבר לא נעים". במקרים אחדים הבחינו אחרים במצוקה והגישו סיוע מיוזמתם ("הבחור מהעירייה תמך בי מבחינה כלכלית, היה נותן לי כסף פה ושם"; "בגלל שההורים שלי ראו שאין לי מה לאכול הם הצילו אותי עם קצת כסף"; "חבר שלי עוזר לי מביא לי אוכל").

מצב בריאות

תרשים 34 מראה כי יותר ממחצית הצעירים (17) מדווחים כי מעזיבת הדירה ועד כה, מצב בריאותם היה טוב (13) וטוב מאוד (4). זאת לעומת שבעה שתיארו את מצבם הבריאות "לא כל כך טוב", ואחד שתיאר מצבו כ"רע".

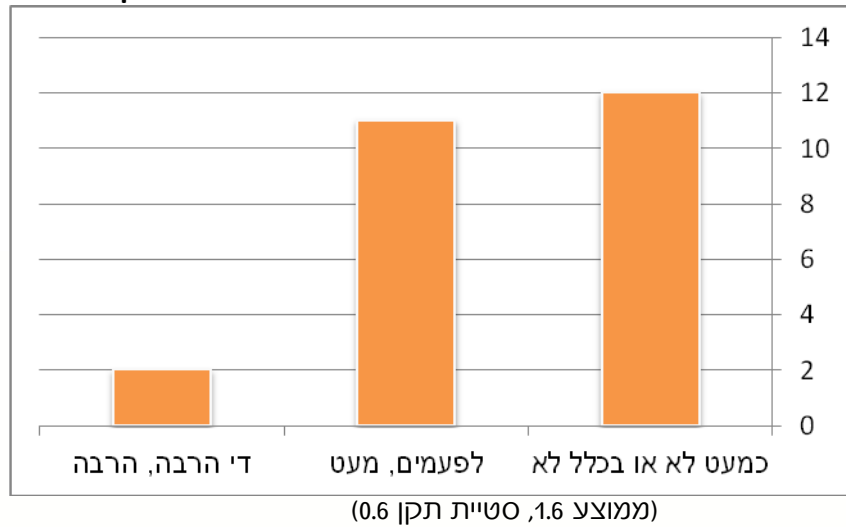
תרשים 34. מצב בריאותי מאז עזיבת הדירה

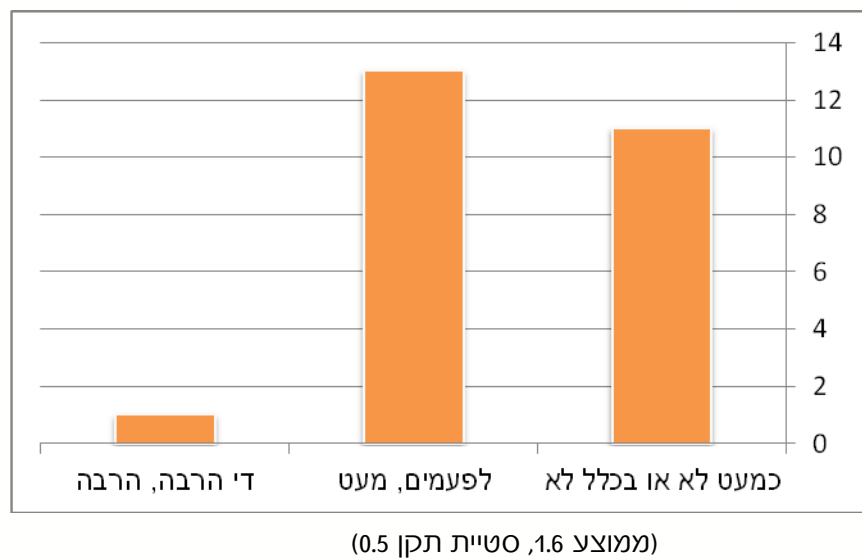
(ממוצע 3.8, סטיית תקן 0.7)

הממוצע הכללי הינו 3.8 (סטיית תקן 0.7) בסולם של 1 (רע מאוד) עד 5 (טוב מאוד). בנוסף, נשאלו הצעירים "כאשר היו לך בעיות בריאות, האם היה לך קושי לקבל עזרה רפואית?". מתוך 14 הצעירים שציינו כי התמודדו עם בעיות בריאות: ששה לא התקשו לקבל עזרה רפואית, לעומת שמונה שהתקשו לקבל עזרה. כחלק מבחינת מצב בריאותם, נשאלו המרואיינים על עישון ושתית משקאות חריפים. תדירות מעורבותם בכל אחת מהפעילויות מפורטות בתרשימים 35 ו-36. ממוצע שתי הפעולות הינו 1.6 (סטיית תקן 0.6), שיכול להעיד על תדירות מעטה של שתית אלכוהול ועישון בקרב הצעירים (סולם: 1 – כמעט לא או בכלל לא; 2 – לפעמים, מעט; 3 – די הרבה, הרבה).

תרשים 35. באיזו מידה אתה מעורב בפעילויות הבאות – מעט

תרשים 36. באיזו מידה אתה מעורב בפעילויות הבאות – שותה משקאות חריפים

בעיה רפואית שצעירים ציינו כי מתקשים להתמודד עמה היא בעיות שיניים ("הוצאתי את כל הכסף על שיניים, והכול אני לבד, זה הרבה כסף"). בעיות אלה החריפו בקרב מי שלא טיפלו בהן בשל העלויות הגבוהות ("טיפול שיניים זה חשוב אבל הייתי צריכה לעשות סדר עדיפויות בחיים"; "אם מישוהו יכול היה לעזור עם רפואת שיניים זה היה אפשרי"; "היו לי מלא בעיות שיניים והלכתי לרופא שעשה את זה בהתנדבות, אבל עכשיו בחוץ זה עולה 5000 ₪").

עוד דווחו בעיות בריאות פיזית שנקשרו על ידי הצעירים למצבי לחץ ומצוקה. מי שהתמודדו עם אלה, צעירות בעיקר, דיווחו כי אינן יכולות להרשות לעצמן סיוע רפואי מתאים או את העלויות הכרוכות בשינוי תזונה וכושר על פי הנחיית הרופאים ("אני נמצאת בתהליך שיקום רפואי בגלל המצב הגופני. לא תמיד יש לי כסף בשביל לעשות מה שהדיאטנית אמרה לי (כדי לעלות במשקל)"; "אני בעודף משקל רציני ובריאותית זה מסוכן. אשפוזים וקוצר נשימה אבל אין לי כסף לקנות את האוכל המתאים"; "אמרו דיאטה וחדר כושר אבל אין לי כסף").

כאשר נשאלו על בעיות בריאות חלק מהצעירים התייחסו תחילה לבעיות הקשורות בבריאות הנפש, כמו מצב רוח ירוד ("אני די בריאה אבל די עצובה"; "מצב רוח לא משהו"; "מצבי הנפשי לא ממש טוב...הכול צף למעלה.. עברתי אבחונים של פסיכולוגים"); קשיים בתפקוד ("כל הזמן נעשית יותר עיפה"), ובהתמודדות עם כמה בעיות בריאות בו זמנית ("בעיות בבלוטת תריס.. חידק בבטן... כל פעם משהו אחר. חבר שלי אומר לי שאני צריכה להיות בבית אבות"). עיקר הסיוע בתחום זה מגיע מהתוכנית גם לאחר עזיבתה ("הילה הייתה מסיעה אותי לבית חולים לבדיקות וכל מיני שהייתי בהריון והייתי לבד") ומחברים קרובים.

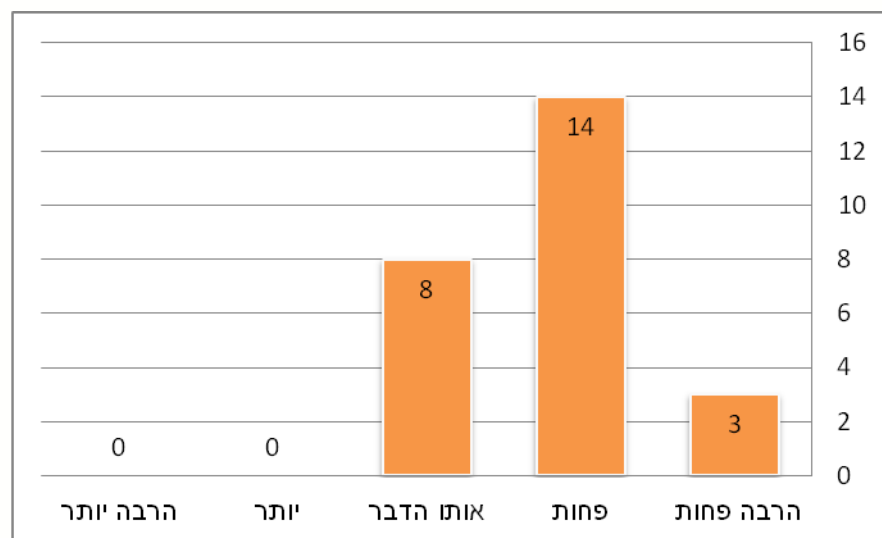
מערכות יחסים

הצעירים נשאלו אודות שלושה סוגים של מערכות יחסים בחייהם, היקפן ומידת התמיכה שהן מספקות לצעיר: קשרים חבריים, מערכות יחסים זוגיות וקשר עם גורם מסייע פורמלי.

קשרים חברתיים

ממוצע שביעות הרצון מהיקף הקשרים החברתיים הינו 2.2 (סטיית תקן 0.64) בסולם של 1 (הרבה פחות חברים ממה שהייתי רוצה) ל – 5 (הרבה יותר חברים ממה שאני רוצה). יותר ממחצית הצעירים דיווחו על היקף קשרים חברתיים מצומצם (17): 14 דיווחו כי יש להם פחות חברים ממה שהיו רוצים, ושלושה דיווחו על "הרבה פחות" (תרשים 37).

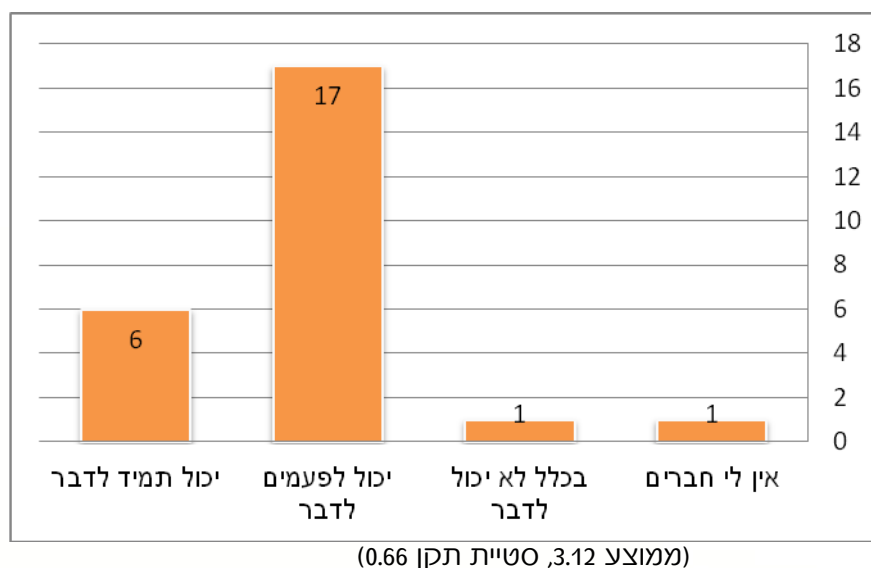
תרשים 37. "האם היית אומר שיש לך יותר או פחות חברים ממה שהיית רוצה שיהיו לך?"

(ממוצע 2.2, סטיית תקן 0.64)

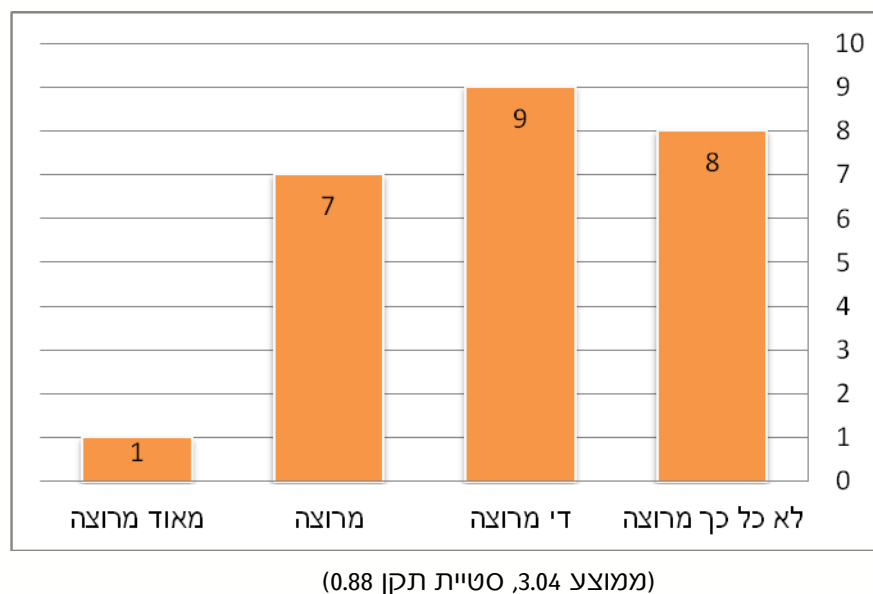
ממוצע מידת התמיכה הרגשית במסגרת הקשרים החברתיים הינו 3.12 (סטיית תקן 0.66) בסולם של מ-1 (אין לי חברים) עד 4 (יכול תמיד לדבר). רק שישה צעירים דיווחו שתמיד יש להם חבר קרוב לדבר אתו על משהו אישי; בעוד 17 דיווחו כי רק לפעמים, כל היתר ציינו כי כלל אינם יכולים לדבר עם חבר קרוב על נושא אישי (תרשים 38).

תרשים 38. "כשיש לך משהו אישי, עד כמה אתה מרגיש שאתה יכול לדבר עליו עם חבר קרוב?"

ממוצע שביעות הרצון מהקשרים החברתיים הקיים הינו 3.04 (סטיית תקן 0.88) בסולם של 1 (לא מרוצה) עד 5 (מאוד מרוצה). תרשים 39 מצביע כי שמונה מתוך 25 הצעירים הביעו שביעות רצון גבוהה (7) וגבוהה מאוד (1) מהקשרים החברתיים הקיימים (אם כי לא מהיקפם). לעומתם תשעה "די מרוצים", וכל היתר "לא מרוצים".

תרשים 39. מידת שביעות הרצון מהקשרים החברתיים הקיימים
(לא מהיקף הקשרים החברתיים)

ממוצע שלוש השאלות העוסקות במערכות הקשרים החברתיים הינו 2.78 (סטיית תקן 0.8).

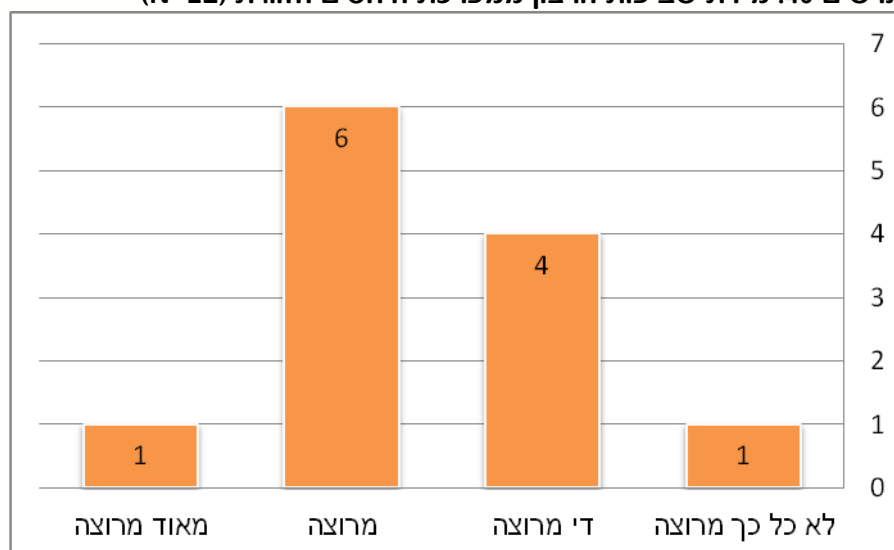
צמצום היקף הקשרים החברתיים ("את מכירה את הספר הזה חבר וחצי?") נובע בעיקר ממעוט הזמן הפנוי והאפשרות הכספית לבלות עם בני גילם ("אני לא יוצאת עם חברות. אין לי"; "אין לי זמן לראות אותם וגם לא אפשרות כלכלית להיפגש"). עיקר הקשרים החברתיים נותרו מתקופת הפנימייה, מתקופת השירות הלאומי וצה"ל, או מתקופת השהות בדירה. אלו נשמרים בעיקר באמצעות שיחות בטלפון. חלק מהצעירים חשים פער גדול בין בגרותם הנפשית של חבריהם בני גילם, לבין הבגרות הנפשית שלהם. זאת לאור חוויות החיים המורכבות שהתנסו בהן בגילאים צעירים ("אני התבגרתי הרבה לפני. זה נורא כואב"; "הם לא מבינים אותי הם לא עברו מה שאני עברתי"). כתוצאה מכך ישנם דברים שהצעירים לא יכולים לשאת בשל החשש כי לא יזכו להבנה על ידי חבריהם שבאו "ממשפחות נורמאליות". מעטים גם הביעו חשדנות בשל התנסות קודמות ("אני מאוד בררנית מי חברים שלי"; "ככה גדלתי שלא לספר כשעצוב וכואב, ואז חברים לא מחזירים לאורך זמן").

מערכות יחסים זוגיות²

מרבית הצעירים (20) היו במערכת יחסים זוגית בתקופה לאחר עזיבת הדירה, 12 מהם במערכת יחסים זוגית עד כה. יחד עם זאת, רק שמונה מתוך אלו שהתנסו במערכות יחסים חשו קרובים לבנות או בני זוגם, ושהם יכלו לדבר עם בת או בן הזוג כשיש להם בעיה אישית. ממוצע שביעות הרצון ממערכת היחסים הזוגית (למי שנמצא בזוג) הינו 2.41 (סטיית תקן 0.8) בסולם של 1 (לא מרוצה) ל-4 (מאוד מרוצה). תרשים 40 מתאר את התפלגות שביעות הרצון בקרב מי שהיה או עודנו במערכת יחסים.

חמישה צעירים דיווחו כי כלל לא התנסו במערכות יחסים בתקופה שבין עזיבת הדירה למועד הריאיון.

תרשים 40. מידת שביעות הרצון ממערכת היחסים הזוגית (N=12)

(ממוצע 2.41, סטיית תקן 0.8)

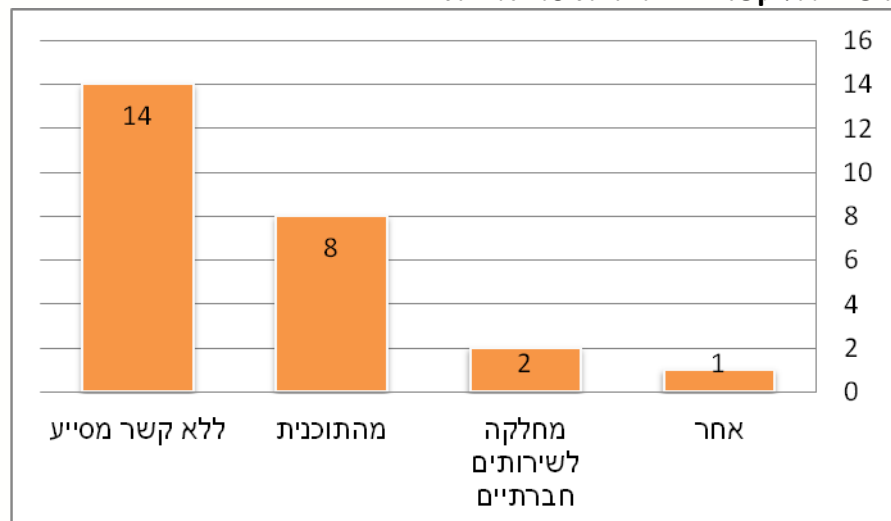
² השאלות בחלק זה התייחסו גם לזוגיות חד מינית

היו צעירים שתארו מציאת בת או בן זוג מתאימים כציפייה לא ממומשת ("לא מצאתי את האחד"), בעיקר עבור מי שמעולם לא התנסו במערכת יחסים מסוג זה ("מעולם לא היה לי ... מאוד עצובה מזה"; היה לי רק חבר אחד נורמלי"; "לא הייתה לי זוגיות מעולם"). חלקם מדווחים על אי שביעות רצון מאופייה של הזוגיות, בשל היותה "לא רצינית" ("נראה לי שנהיה רק יזיזים"; "אני רואה אותו רק פעמיים בשבוע"; "לא יצא מזה שום דבר"; "היא מתגוררת בגרמניה. זה הולך ומסתבך"). לעתים אי שביעות רצון מיוחסת לחוסר פניות הנובע מההתמודדות עם מצוקה כלכלית ("אני בקושי רואה את בעלי כל הזמן. אנחנו עובדים. מוציאים אחד על השני את התסכולים. אנחנו במצב לא טוב"; "המצב מאוד משפיע על היחסים").

קשר עם גורם מסייע פורמאלי

תרשים 41 מראה כי כמחצית הצעירים (12) נמצאים בקשר עם עובדת/סוציאלית, מתוכם שמונה עם עובדת סוציאלית מטעם התוכנית. ארבעה ציינו כי היו בקשר עם פסיכולוג; שלושה דרך תוכנית "למרחב" ואחד ששילם עבור תהליך טיפולי באופן עצמאי.

תרשים 41. קשר עם עובדת/סוציאלית

פחות ממחצית מהצעירים נמצאים בקשר עם גורם מסייע פורמאלי כלשהו. עבור המעטים שנמצאים בקשר עם עובדת/סוציאלית, קשר זה נתפש כהמשך ליווי של תוכניות 'גשר' או 'למרחב' ("עדי היא עובדת סוציאלית במקצוע שלה אבל היא מלווה"; "גלי עובדת סוציאלית מגשר שמרה על קשר איתי"; "אני בקשר עם המלווה שלי ב'למרחב'"). לא מדובר על קשר רציף או קבוע ("עם הילה יש גם קשר. היא מדהימה אבל זה רק פעם בחודש"; "אם אני תקוע אני פונה אליה"; "היא לא חייבת להיות איתי בקשר").

צעירים רבים מרגישים שהם נזקקים מאוד לקשר עם גורם טיפולי ("אני רוצה שהפרויקט יעזור לי עם פסיכולוג"; "אולי אני צריכה טיפול אחד או שניים אצל פסיכולוג ולא פסיכיאטר .. אני לוקחת הכול חזק .. אני יכולה די להתפרק"; "בא לי לחזור לדבר עם מישהי פעם בשבוע. הייתי יוצא מכל מפגש כאילו הורדתי מעלי 20 קילו... אני ממש זקוק"). חלקם מנסים לממן זאת באופן פרטי ("שנתיים בטיפול באופן פרטי.. בהתחלה הוא רצה 350 ₪. ספרתי לו שגדלתי בפנימייה הוא עשה לי הנחה של 70%") או באמצעות התוכניות המסייעות ("אני הולכת לפסיכיאטר פרטי דרך 'למרחב'"). אולם, לא תמיד הדבר מתאפשר ("אני מאוד רוצה

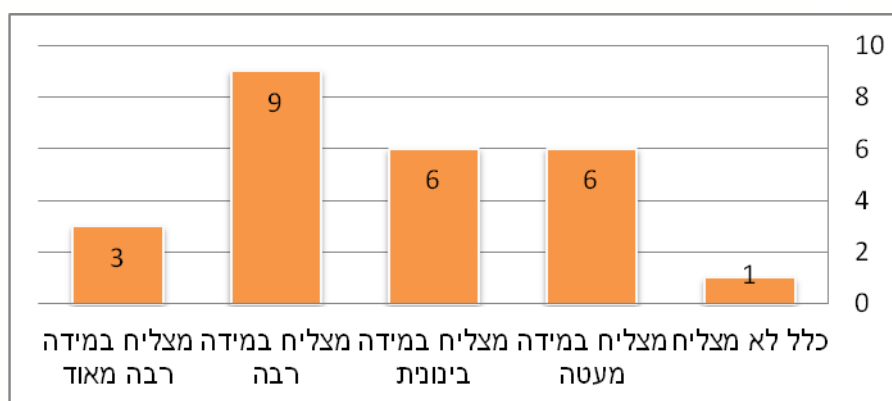
אבל אין לי כסף"; "הייתי צריכה לנסוע רחוק בשביל מטפלת עובדת סוציאלית שבקושי הייתה באה.. לא יכולתי לממן טיפול רציני".

מי שהיו בקשר עם עובדות סוציאליות מהמחלקות לשירותים חברתיים הביעו אי שביעות רצון מכך ("פנינו לרווחה אבל הם לא עזרו לנו, אז לא פונים אליהם יותר"; "היינו אצל עו"ס משפחה אבל היא לא עזרה לנו, כמעט ירדנו לרחוב.. סיימנו את גיל 18 אז תתמודדו"). כאשר כן התקבלה עזרה מטעמם, הייתה זו עזרה אינסטרומנטלית לצעירים נשואים עם ילד אחד או יותר ("אני בקשר עם העו"ס ברווחה רק כדי לקבל את המעון לילד בחינם"; "עזרה לנו כשהיינו צריכים הנחה בגנים").

רמת כישורי החיים

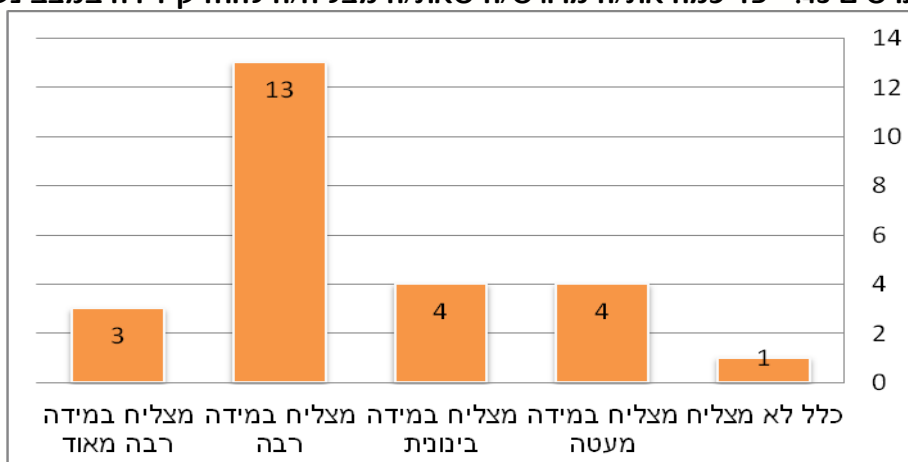
רמת כישורים החיים של הצעירים נבחנה באמצעות שלוש משימות עיקריות: תשלום חשבונות בזמן, אחזקת דירה במצב תקין ושמירה על תזונה בריאה (פירוט בתרשימים 42-44). הצעירים התבקשו לדרג את מידת הצלחתם בהתמודדות עם כל אחת מהמשימות שצוינו בסולם של 1 (כלל לא מצליח/ה) עד 5 (מצליח/ה במידה רבה מאוד). נראה כי רמת כישורי החיים של הצעירים הינה בינונית עד גבוהה. ממוצע שלושת המדדים הינו 3.33 (סטיית תקן 1.03).

תרשים 42. "עד כמה את/ה מרגיש/ה שאת/ה מצליח/ה לשלם חשבונות בזמן"

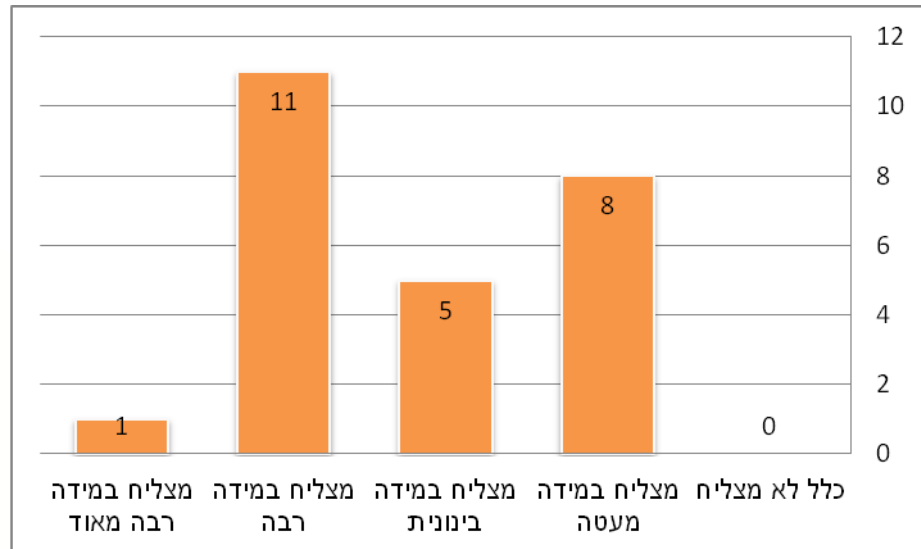
(ממוצע 3.2, סטיית תקן 1.1)

תרשים 43. "עד כמה את/ה מרגיש/ה שאת/ה מצליח/ה להחזיק דירה במצב נקי ותקין"

(ממוצע 3.5, סטיית תקן 1)

תרשים 44. "עד כמה אתה מרגיש/ה שאתה מצליח/ה לאכול אוכל בריא"

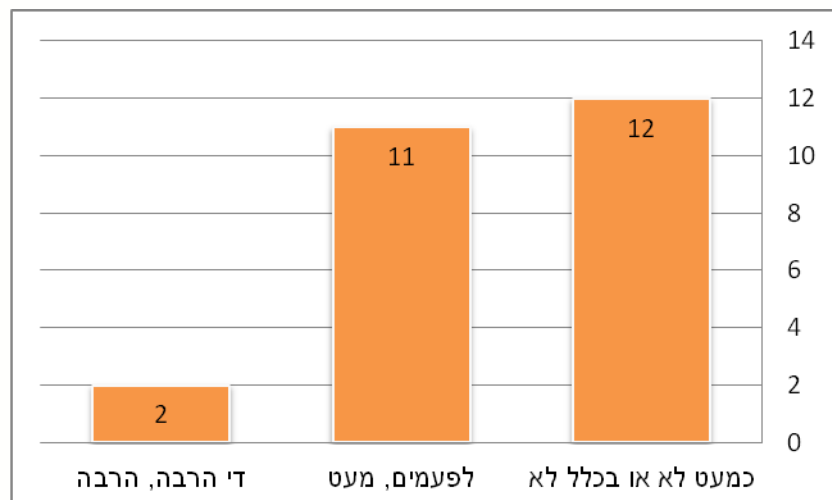

(ממוצע 3.2, סטיית תקן 0.9)

פנאי

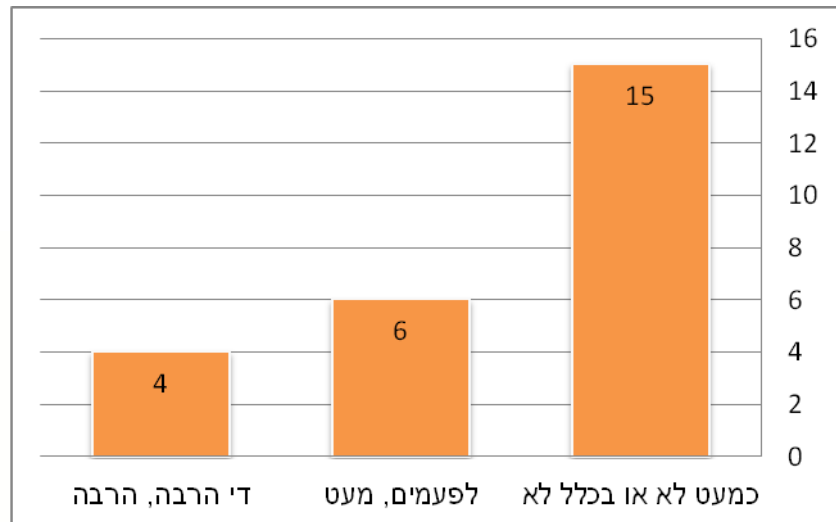
מעורבותם של הצעירים בפעילויות פנאי נמדדה באמצעות ארבע הפעילויות הבאות: בילוי, ספורט, תחביבים והתנדבות. תדירותה הממוצעת של המעורבות בפעילויות פנאי בקרב הצעירים הינה 1.38 (סטיית תקן 0.2) על פי הסולם הבא: של 1 (כמעט לא או בכלל לא), 2 (לפעמים, מעט) ו- 3 (די הרבה, הרבה). תרשימים 45 - 48 מראה כי הצעירים מעורבים במידה מעטה בפעילויות פנאי כמו יציאה למקומות בילוי וספורט, וממעטים עוד יותר בהשתתפות בפעילות פנאי קבועה של חוגים או מימוש תחביב. כמחצית מהצעירים דיווחו כי אינם יוצאים לבילויים כמו פאבים, סרטים וטיולים (12); יותר ממחצית דיווחו כי אינם עוסקים בספורט כלל (15); מרביתם דיווחו כי אינם משתתפים בחוגים או במימוש תחביב כלשהו (21), ורובם הגדול אינו מתנדב (23).

תרשים 45. "באיזו מידה אתה מעורב בפעילויות הבאות: יוצא לבילויים (פאבים, סרטים, טיולים)"

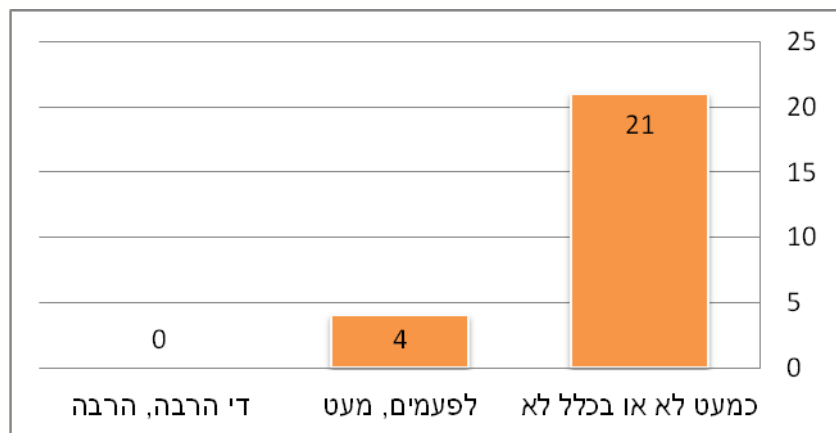
(ממוצע 1.6, סטיית תקן 0.64)

תרשים 46. "באיזו מידה אתה מעורב בפעילות ספורטיבית"

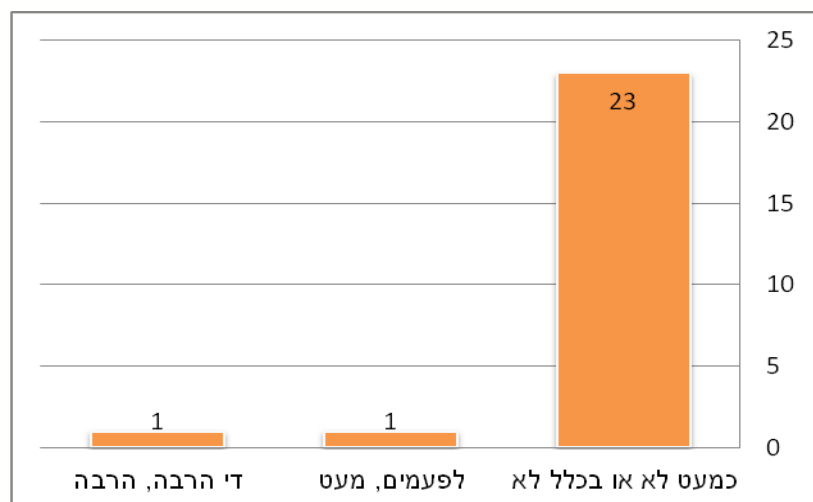
(ממוצע 1.56, סטיית תקן 0.76)

תרשים 47. "באיזו מידה אתה משתתף בחוגים, תחביבים"

(ממוצע 1.16, סטיית תקן 0.37)

תרשים 48. "באיזו מידה אתה מעורב בפעילויות הבאות: התנדבות"

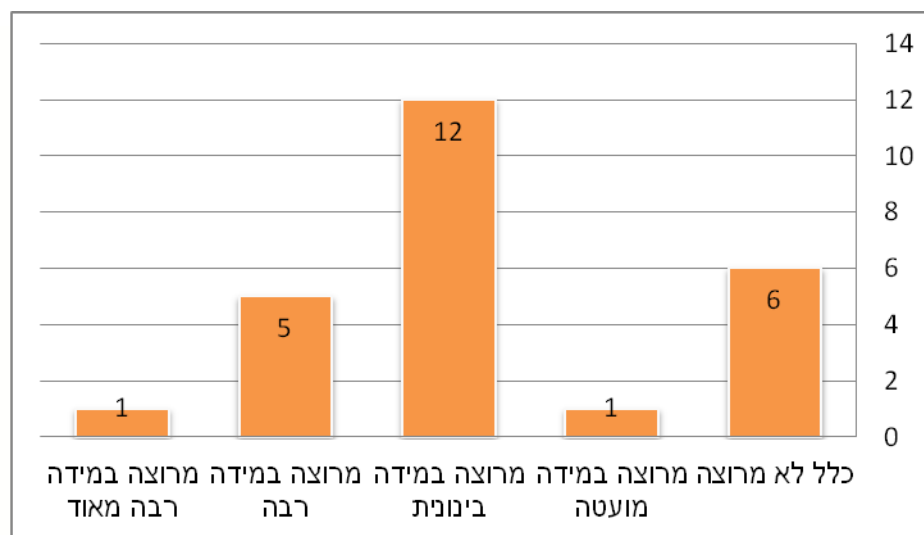

(ממוצע 1.12, סטיית תקן 0.43)

שביעות רצון מהחיים

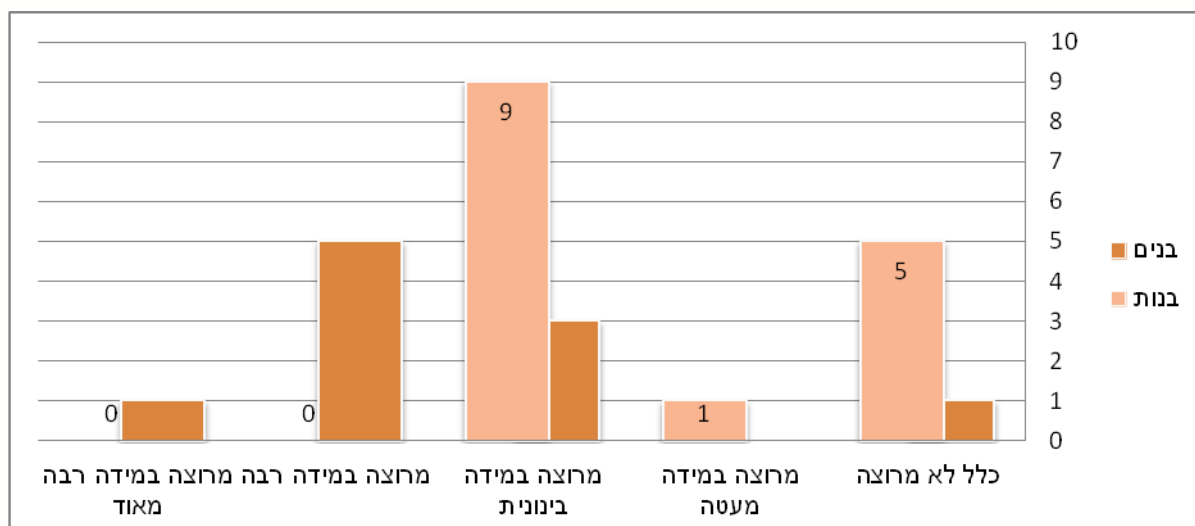
ממוצע שביעות רצון מהחיים (תרשים 49) הינו 2.76 (סטיית תקן 1.1) בסולם של 1 (כלל לא מרוצה מהחיים) עד 5 (במידה רבה מאוד). מתרשים 50 עולה כי קיימים הבדלים בין בנים לבנות במידת שביעות הרצון, כאשר בנים מדווחים על שביעות רצון גבוהה יותר לעומת הבנות.

תרשים 49. מידת שביעות הרצון מהחיים

(ממוצע 2.76, סטיית תקן 1.1)

תרשים 50. הבדלים בין בנים לבנות במידת שביעות הרצון מהחיים

מרבית הצעירים ענו בקושי רב על השאלה עד 'כמה את/ה מרוצה מהחיים?'. מי שהביעו שביעות רצון בינונית או גבוהה לרוב קשרו זאת עם תחושת אמונה שחיהם ישתפרו בעתיד ("גם כשקשה צריך להאמין שמחר יהיה יותר טוב"; "יש לי צפיות לעתיד ושאיופות שאני אצליח"; "אני מרגיש שיש לי השגחה"; "אמונה תמיד יש לי"). זאת לעומת שביעות רצון נמוכה המלווה בקושי להביא לשינוי בחיים ("אני לא במצב שיהיה לי

טוב שאוכל לדאוג לעתיד שלי.. כדי לדאוג לעתיד שלי אני צריכה לעשות פי שמונה ממה שהם עושים, אבל לא תמיד יש לי פי שמונה; "תחושה של חוסר אונים, שלא משנה מה אני עושה אני לא מתקדמת". זו נקשרה גם לחיי שגרה של הישרדות ("אין לי סיפוק מכל דבר שאני עושה, כל דבר זה רק בשביל לשרוד"; "חי, מתפקד ושרוד"; "ממשיכה הלאה. יש לי ילד ויש לי אחריות").

צעירים רבים התייחסו לקושי להתמודד עם חוויות קשות מן העבר ללא מערכות תמיכה מספקות ("היו תקופות שאמרתי הכול חרא ובא לי למות לקפוץ מצוק .. החיים הביאו אותי למקומות האלה ... איזה כיף שמישהו מתעניין"; "זה לא קל החיים... אם היה לי עוד שיכלו לתת תמיכה"; "לא לערב אנשים בחיים .. כמו המשפחה שלי. הייתה תקופה שאמא שלי לא יודעת איפה אני גרה. היא לא אמורה לדעת. היא עושה לי רע בחיים.. היא מפריעה, היא תוקעת"). תמיכה חברתית נקשרה לשביעות רצון מהחיים ("אנשים משמעותיים שהשפיעו עלי.. אנשים טובים שפגשתי בעבודה"; "מצד אחד אני מרוצה ומצד שני לא מרוצה... מה שעושה אותי מרוצה זה אנשים שאתה קשור אליהם, חברים טובים"), ונתפשת כמשאב חיוני בחייהם של הצעירים ("שיחת טלפון איך לעזור במשהו, לא בתחום הכספי, של עצה, דמות שיכולה לכוון"; "בצבא לא הייתה לי את הבאסה").

עבור מי שהקימו משפחה או הורים לילדים, אלו מהווים משאב רגשי המאפשר להם להמשיך הלאה ("למרות שאני מתמודד, אשתי והילדה משמחות אותי"; "הילד זה שמחה"; "יש לפעמים שבא לי לירות לעצמי כדור בראש אבל אז אני חוזרת הביתה ואני רואה את הבת שלי ואני מרגישה שאני יכולה להמשיך להיות את החיים האלה"). גם עבור מי שלא הקימו משפחה, להקמתה של משפחה מיוחס כוח מרפא לפצעים משפחתיים מן העבר ("יש כתם מהעבר של המשפחה... זה פלשבקים... זה משהו שיהיה תמיד, אולי כשתהיה לי משפחה וילדים זה ישתנה"; "לפעמים אני מסתכלת בצורה ריאלית על החיים... אין טעם, בשביל מה כל זה, עוד בעיה ועוד קושי ועוד בעיה, אבל לכולנו יש מטרות בחיים להקים משפחה").

אופטימיות וביטחון לגבי העתיד

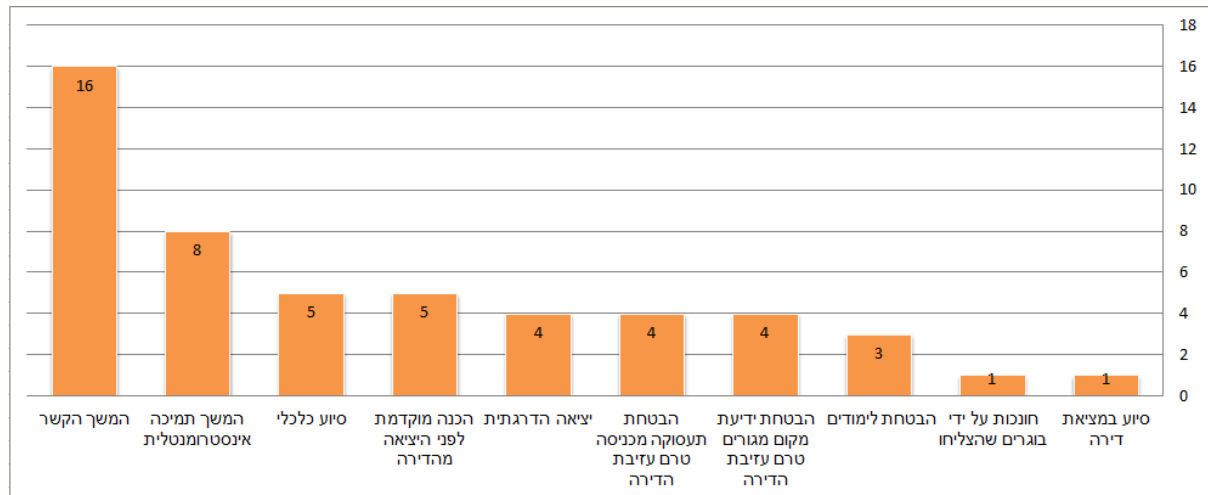
הצעירים נשאלו "איפה את/ה רואה את עצמך בעוד חמש שנים?". בתשובה לשאלה זו התייחסו מרבית הבוגרים לתחומי חיים בסיסיים, כמו מגורים ("אולי גר בדירה שכורה"; "בעזרת השם יהיה לנו בית"; "שיש לי מקום שלי, בית"), לעבודה קבועה ויציבות כלכלית ("מסודרת מבחינה כלכלית"; "במשרד!"; "אני רואה את עצמי במשטרה"; "עבודות טובות, משכורות טובות"), ולמימוש הרצון ללימודים בתחום המקצועי בו היו רוצים לעסוק ("אולי לומדת משחק, אבל יש עוד כיוונים"; "אולי אלמד בחו"ל"; "אני רוצה ללמוד עבודה סוציאלית"; "אני רוצה לסיים תואר ראשון במקצוע טיפולי"). חלקם התייחסו לתחומים אלה כפנטזיות ("רק לפנטז אפשר"; "בדיוק אתמול שאלו אותי את השאלה הזאת, זה פנטזיה"; "תמיד טוב שיש פנטזיות"; "פנטזיה בטוח גרה בקיבוץ, רוצה לעבוד במשרד"; "במכירות בפנטזיה"). מרביתם התייחסו לקשר זוגי ולהקמת משפחה כמשאלה לשנים הקרובות ("להתחתן ולהביא ילדים לעולם"; "זוגיות בריאה... לקבל אהבה ממישהו, שיכיר לי את החיים").

מעטים התקשו להביט אל העתיד או לצפות לשינוי בשגרת חייהם הנוכחית ("החיים שלי שגרתיים... וכל הזמן עסוקים בהישרדות"; "וואו ... לא יודע, את זה אני לא יכול להגיד לך"). יש גם בודדים שאינם רואים את עתידם במדינת ישראל והביעו רצון להתגורר במדינה אחרת ("מתה להיות בחו"ל. צר לי אבל פה זה כבר נהיה שחיתות"; "אולי אלמד בחו"ל"; "בחו"ל, לא הולך לי פה").

המלצות לתקופת היציאה מהדירה ולאחריה

בחלק זה נשאלו הצעירים: "מתוך הניסיון שלך ביציאה מהדירה מה היית ממליץ לעשות כדי שהיציאה מהדירה תהיה קלה יותר?". כל מרואיין ציין לכל הפחות המלצה אחת. ההמלצות נאספו וקוטלגו. תרשים 51 מראה כמה צעירים התייחסו לכל אחת מההמלצות. מהתרשים ניתן ללמוד כי ההמלצה השכיחה ביותר, אשר צוינה על ידי יותר ממחצית הצעירים היא המשך הקשר עם.

תרשים 51. שכיחות ההמלצות לתקופת היציאה מן הדירה

חלק מהצעירים ציינו לטובה היבטים ספציפיים של התוכנית שסייעו להם ביציאה אל העצמאות, כמו למשל, סיוע בהעברת הדירה ("הילה לקחה את האוטו שלה ועזרה לי בהובלה... זה היה מדהים") וסיוע במציאת עבודה ומלגות ("הקימו עמוד פייסבוק למלגות ולמשרות... הפרויקט מציע המון"). כמעט כלל הצעירים התייחסו בהמלצותיהם לתוכנית לצורך בהמשך הקשר ביוזמת הצוות ("קשר טיפולי קבוע, תומך ומסודר"; "דווקא בשינוי אני צריכה אתכם"; "שיתלוו לאנשים, שהתקשרו והתעניינו כי לפעמים זה לא נעים להתקשר"). כמו כן, צוינה על ידי רבים חשיבותו של תהליך הדרגתי של עזיבת הדירה והתוכנית ("אנשים מפחדים לצאת מהתוכנית ... צריך לעשות את היציאה הדרגתית"; "שלא יעזבו אותך פתאום בבת אחת"; "לא זרקו אותי אבל זה לא הדרגתי"; "אם הקשר לא היה מתנתק בבום זה מאוד חשוב"). ההמלצות הקשורות לתקופה שלקראת היציאה מן הדירה מתייחסות להיבטים הבאים:

- א. הכנה מוקדמת לפני היציאה לדירה: "ליווי יותר אינטנסיבי לפני הזמן של היציאה מהדירה"; "הכנה לעולם הגדול"; "לעבוד על חשבונות, על עבודה מסודרת, משק בית"; "בעניין עבודה ולימודים ממש ליווי קודם כל לפני שעוזבים את הדירה".
- ב. הבטחת מקום מגורים וסיוע במציאת דירה: "לחפש מקום לאן ללכת ולא לשחרר לפני"; "יש אנשים שלא יודעים איך לחפש"; "ללכת איתם לראות דירות"; "אובדות עצות מול המחשב לא יודעות איך למצוא דירה, לחצות לסגור חוזה".
- ג. הבטחת לימודים: "עזרה בלימודים ובפסיכומטרי"; "הייתי מציע ללמד מקצוע"; "צריכים לעבוד על הקטע הכלכלי של הלימודים".
- ד. הבטחת תעסוקה מכניסה: "שיחפשו ויעזרו למצוא עבודה טובה"; "הקטע של התעסוקה זה ממש קריטי, תעסוקה קבועה ומכניסה"; "לכוון לעבודה"; "לעזור את הפרויקט בלי עבודה ובלי כיוון זה בעייתי".

חונכות על ידי בוגרים שהצליחו: "שבוגרים שכבר יצאו... שהם יהיו חונכים וילוו את האנשים שעכשיו יוצאים".

ה. סיוע כלכלי: "לעשות שיהיה לכל מי שיוצא מהדירה סיוע בשכר דירה"; "שיעזרו כלכלית"; "נגיד אם יש תרומות, עזרה כספית".

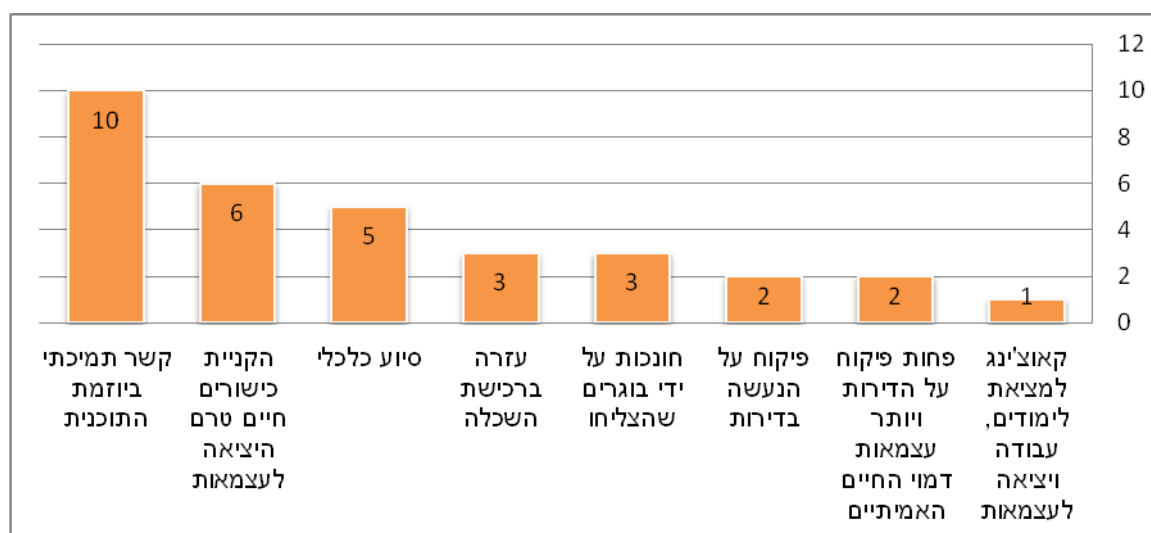
ו. המשך תמיכה אינסטרומנטלית: "להישאר (בתוכנית) עד איזה גיל שאפשר"; "אם לא הולך אז לחזור לתוכנית"; "כל הזמן מלווה עד שהבנאדם מסוגל להסתדר לבד"; "אם אתה עוזב את הדירה אז זה לא שאתה עוזב את התוכנית"; "זה לא נעים לבקש עזרה כשלא מדברים ברוטנה".

רעיונות לסיוע לצעירים חסרי עורף משפחתי

בחלק זה נשאלו הצעירים: "האם יש לך מחשבות ורעיונות מה עוד כדאי לעשות כדי לעזור לך ולצעירים שהם במצב דומה שלך?". כל מרואיין ציין לכל הפחות רעיון אחד הקשור לסיוע לצעירים חסרי עורף משפחתי. הרעיונות נאספו וקוטלגו. תרשים 52 מראה כמה צעירים התייחסו לכל אחד מהרעיונות. מהתרשים ניתן ללמוד כי גם בתשובה לשאלה כללית הודגש הצורך של צעירים חסרי עורף משפחתי לקשר תמיכתי מתמשך. צורך זה הוא השכיח ביותר וצוין על ידי כמעט מחצית המרואיינים.

בהמלצות כיצד לסייע לצעירים חסרי עורף משפחתי הודגש בעיקר קשר תמיכתי רצוף ולאורך זמן ("אנשי מקצוע כל הזמן גם אחרי שיוצאים מהדירות"; "להיות אוזן קשבת ולהקשיב"; "לא לעזוב לבד... תבואו ותתעקשו עלינו כי אין לנו לאן ללכת"; "להראות להם שיש אנשים שאכפת להם, כי לא תמיד מאמינים בזה"; "הייתי מחכה שהם יבואו"; "כתף תומכת"; "שאנשי צוות יצרו קשר עם הבנאדם שנים קדימה ואם הוא נתקע איפה הוא צריך עזרה").

תרשים 52. שכיחות הרעיונות לסיוע לצעירים ללא עורף משפחתי

עוד המליצו הצעירים על התחומים הבאים:

- א. הקניית כישורי חיים טרם היציאה לעצמאות: "ללמד לדעת להתמקח על דברים, למצוא דירה, כישורי חיים"; "חובה קורס הכנה לאזרחות, איך לקרוא משכורת, ומה הזכויות ומה החובות. כמו ביטוח לאומי אם אתה לא משלם להם אתה בחוב, אף אחד לא מלמד את זה אותך, ממש בעיה".
- ב. סיוע כלכלי: "אם אפשר לממן ואפשר לעזור מבחינה כספית"; "כל דבר היום נסגור בהמון כסף".
- ג. חונכות על ידי בוגרים שהצליחו: "הייתי מציע לעשות מודל לחיקוי, בנאדם שעשה את זה, בחור שגדל גם בפנימייה שמתחרר וכדומה... יכולים ללמד, משהו שיראה להם שיש עולם אחר, יותר רגוע... מנטור כזה"; "בוגרים שיתנדבו וילוו את החברה שיוצאים מהדירות"; "לגייס חלק מהאנשים שעברו את התוכנית להיות הלינק המקשר עם האנשים שעכשיו בתוכנית".
- ד. עזרה ברכישת השכלה: "לממן את הלימודים"; "כסף ללימודים".
- ה. פיקוח על הנעשה בדירות: "בשיא הכנות לא ברור אם שמו או לא שמו לב למה שהיה... זה תכלס גרם לי לעזוב... מסיבות עד הבוקר"; "יש התעללות יש המון דברים"; "בנים באו לדירה, סמים קלים".
- ו. פחות פיקוח על הדירות ויותר עצמאות "להסתכל יותר על דברים כמו פרנסה... פחות על דברים כמו משמעת וזה"; "לרכך את הקטע של המשמעת כי זה לא הפנימייה אלא החיים האמיתיים".
- ז. קאוצינג למציאת לימודים, עבודה ויציאה לעצמאות: "אולי קאוצ'ר ללימודים ולעבודה..."

סיכום ודיון

כאשר מסכמים את ממצאי ראיונות המעקב, נחוץ לזכור ש-25 המרואיינים אינם מדגם מייצג של כל בוגרי התוכנית. הבוגרים שרואיינו הם אלה שהחוקרת הצליחה ליצור עמם קשר, ושהסכימו להתראיין. יתר על כן, המרואיינים שהו בדירה תקופה יותר קצרה מאלה שלא רואיינו, סיימו את שהותם לפני יותר זמן, ובקרבתם שיעור אלה ששרתו בצה"ל היה נמוך יותר. יחד עם זאת, גם אם המרואיינים אינם מייצגים במדויק את מצבם ועמדותיהם של כלל הבוגרים, אפשר להפיק מהראיונות לא מעט תובנות על התוכנית, הישגיה, מגבלותיה וכיוונים לשיפור בעתיד.

מרבית המרואיינים הביעו דעה חיובית על התוכנית בכללה, ועל מלואי הדירות בפרט. התגובות החיוביות ביותר הם על היבטים רגשיים של הליווי, בעוד שהמשוב על היבטים אינסטרומנטליים מעורב. לצעירים תחושה שהמלווים הבינו אותם, רצו לעזור להם, התייחסו אליהם בכבוד, ושאפשר לדבר עמם בפתיחות. הם נתנו ציון נמוך יותר, אך עדיין חיובי, ליכולתם של המלווים לסייע להם בהשגת מטרות. התוכנית עזרה להם להתמודד עם הצבא והשירות הלאומי וגם עזרה להם מבחינה כלכלית. ציון נמוך יותר ניתן לסיוע בנושאי לימודים ועבודה. יתכן שנושאים אלה, בשונה מהשירות הצבאי או האזרחי, לא היו רלבנטיים לכלל הצעירים בעת שהותם בתוכנית.

כאמור, מרבית המרואיינים הביעו שביעות רצון מהקשר שלהם עם המלווים בעת שהותם בתוכנית וגם לאחר מכן, אך היו גם מעטים שדיווחו על יחסים קשים וניכור. לא כל הצעירים שמרו על קשר עם התוכנית לאחר עזיבת הדירה. בעוד שרבים ציינו את הסיוע שקבלו מהמלווים גם לאחר סיום שהותם בתוכנית, היו אחרים שלא היו בטוחים שפנייה לתוכנית לאחר סיום שהותם בדירה תתקבל בברכה.

נושא שמחייב התייחסות מיוחדת הוא המשוב בנושא המגורים בדירות של התוכנית. התוכנית מהלכת על חבל דק, כאשר היא מנסה לטפח עצמאות תוך כדי תמיכה וליווי. נקבעו כללי התנהגות שמחייבים את הדיירים, ולכל דירה הוצמד מלווה שאמור לסייע, לתמוך, לפתור בעיות, וגם לפקח. המלווה אמור להיות זמין לדיירים בכל עת, אך לא לגור עמם בדירה. את חיי היום יום הדיירים אמורים לנהל בעצמם, תוך התחשבות הדדית וכיבוד הכללים. מרבית המרואיינים הביעו מידה כזו או אחרת של שביעות רצון מהמגורים בדירה, אך היה גם מיעוט שהמגורים בדירה היו עבורו חוויה קשה. היו מי שדווחו שצוות התוכנית לא שלט על הנעשה בדירה, ושהם סבלו מחוסר התחשבות והתנהגויות לא נורמטיביות של שותפיהם. מבחינתם של צעירים אלה, העיקרון של ליווי תוך כדי עצמאות לא הבטיח חוויה חיובית.

עזיבת הדירה הייתה כרוכה, אצל חלק ניכר מהצעירים, במשבר שהיו לו היבטים אינסטרומנטליים ורגשיים. רבים נתקלו בקושי במציאת דיור חלופי הולם. היו בוגרים שנקלצו עם עזיבתם למצוקה כלכלית קשה, שמנעה מהם קורת גג הולמת, ובמקרים מעטים מנעה גם מענה לצרכים בסיסיים של מזון, לבוש וטיפול רפואי. המצוקה הכלכלית נבעה לא פעם מהקושי למצוא עבודה מתאימה. הצורך לעבוד, לעתים ביותר ממקום אחד, הקשה על לימודים. וכך נוצר אצל חלק מהצעירים מעגל שוטה: הקושי למצוא עבודה והעלות הגבוהה של דיור לא אפשרו השקעה בלימודים, ומי שלא השתלב בלימודים או בהכשרה מקצועית קטנים סיכויי להיחלץ מהמצוקה. לאור ממצאים אלה, אין זה מפתיע שלא מעטים מבין בוגרי התוכנית מביעים חוסר שביעות רצון מחייהם.

צעירים שבעיית המגורים נפתרה לשביעות רצונם הזכירו במרבית המקרים את הסיוע שקבלו מהמלווים מהתוכנית, אם בעת העזיבה ואם מאוחר יותר. היו גם שהזכירו סיוע בנושאים אחרים, כמו השגת מלגות ללימודים. יחד עם זאת, מהמשוב שקבלנו נראה שברשת הביטחון שהתוכנית שואפת לספק לבוגרי הפנימיות יש חורים, ושמקצת הבוגרים מדווחים על בדידות ותחושות של חוסר אונים. הצורך בסיוע רגשי ואינסטרומנטלי לא פוסק עם עזיבת הדירה. בהקשר זה ראוי לשים לב להמלצות של הבוגרים, בדגש על הכנה טובה יותר ליציאה, המשך ליווי לאחר עזיבת הדירה, סיוע במציאת דיור ותעסוקה.

בהשוואה בין צעירים לצעירות נמצאו הבדלים שראויים לתשומת לב. שביעות הרצון של הצעירות מהתוכנית נמוכה מזאת של הצעירים, וכך גם שביעות הרצון שלהן מהחיים לאחר עזיבת התוכנית. יתכן שצעירות זקוקות לתשומת לב רבה יותר בעת שהותן בתוכנית, וגם לסיוע רב יותר בהתמודדות עם החיים שבחוץ.

כאשר מעריכים את המשוב שהתקבל מ-25 הבוגרים שרואינו יש לזכור שמקצתם סיימו את שהותם בדירות ובתוכנית לפני שנים מספר. במהלך שלוש השנים האחרונות הוכנסו שינויים לא מעטים בהתנהלות התוכנית, שינויים שעדיין לא באים לידי ביטוי מלא בממצאים. לכן חשוב להמשיך ולעקוב אחר מסיימי התוכנית. מומלץ להפוך קבלת משוב בעת עזיבת הדירה, וגם בנקודת זמן מוגדרת לאחר מכן, למרכיב קבוע של התוכנית.